

Παροιμίες οι οποίες αναφέρονται στις σχέσεις εξουσίας μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων από το Αρχείο του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Στην εργασία αυτή εξετάζονται παροιμίες από το ψηφιακό αποθετήριο παροιμιών (Αρχείο Παροιμιών) του ΚΕΕΛ, οι οποίες αφορούν τις σχέσεις εξουσίας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Η προσέγγιση είναι πολυεπίπεδη θίγοντας ζητήματα, όπως αυτά της διοίκησης, της φορολογίας και της δικαιοσύνης. Τα λήμματα αντλούνται από αντίστοιχα πεδία. Οι παροιμίες, αφενός με τον επικαιρικό και αφετέρου με τον ιστορικό – αλλά σε κάποιες περιπτώσεις και με τον διαχρονικό – χαρακτήρα που τις διέπει, αναδεικνύουν ένα πολύπλοκο πλέγμα σχέσεων, που εκφράζει βαθύτερους κοινωνικούς και ανθρωπολογικούς προβληματισμούς.

Λέξεις κλειδιά: Παροιμίες, Ρωμιός, Τούρκος, διοίκηση, σχέσεις εξουσίας, κοινωνικές διακρίσεις

Στόχοι και μέθοδος

Με αφορμή τα 200 χρόνια από την επανάσταση του 1821 και με βάση τον προγραμματισμό σχετικών εργασιών και ερευνών του ΚΕΕΛ¹, θεωρήσαμε σκόπιμο να ασχοληθούμε με το πώς καταγράφεται το γεγονός αυτό στον παροιμιακό λόγο του ελληνικού λαού, μέσα από το Αρχείο του Κέντρου Λαογραφίας. Ο θεματικός πυρήνας του υλικού αποτυπώνει τις σχέσεις εξουσίας, μεταξύ εξου-

* Καθηγήτρια Μέσης Εκπαίδευσης, Δρ. Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. ΚΕΕΛ: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.

σιαστή και εξουσιαζόμενου, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας αλλά και μετέπειτα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο προσπάθησαν, μέσα από τις παροιμίες, να επικοινωνήσουν οι Έλληνες (θα συμπεριλάβουμε όλους τους ελληνόφωνους πληθυσμούς) την σχέση τους με τους Οθωμανούς Τούρκους, σε ό,τι αφορά την εξουσία από διοικητική, οικονομική και κοινωνική άποψη αλλά και τον τρόπο επιβολής της, καθώς, επίσης, και το πώς βίωναν την καταπίεση στην καθημερινότητά τους.

Με δεδομένο ότι οι παροιμίες λαμβάνουν χώρο σε ιστορικά προσδιοριζόμενο τόπο και χρόνο (Μερακλής, 1989: 15), επιχειρήσαμε να συσχετίσουμε το παροιμιακό υλικό, αφενός μεν με ιστορικά δεδομένα, κυρίως, μέσα από την ανάλυση σχετικών λημμάτων, αφετέρου δε με κοινωνικά δεδομένα, παραθέτοντας πληροφορίες που συνδέονται με τη χρήση παροιμιών, όπου αυτές διατίθενται, στηριζόμενοι στο Αρχείο και τις συλλογές Παροιμιών και Αρχείο Χειρογράφων του ΚΕΕΛ.

Η παρουσίαση γίνεται με βάση τα λήμματα που καθορίζουν το είδος των σχέσεων εξουσίας. Συχνό είναι το φαινόμενο, οι ίδιες παροιμίες να απαντώνται σε διαφορετικά λήμματα. Αξιοπρόσεκτο, επίσης, είναι ότι κάποιες από αυτές εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα, γεγονός που αποδεικνύει και τη λειτουργικότητα στη σύγχρονη εποχή. Αυτά, άλλωστε, που καθορίζει/ χαρακτηρίζει την παροιμία είναι η χρησιμότητά της στο εκάστοτε παρόν.

Η μελέτη στηρίζεται, όπως αναφέρθηκε, στην έρευνα του Αρχείου Παροιμιών του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, που έχει αναρτηθεί στο ψηφιακό αποθετήριο του, και το οποίο προέρχεται, αφ' ενός μεν από αρχαιακή έρευνα αλλά και από δημοσιευμένο υλικό. Το αρχείο εμπλουτίζεται, συνεχώς, από το 1918, έτος ίδρυσης του Κέντρου Λαογραφίας, μέχρι σήμερα².

Η μέθοδος που ακολουθήσαμε, σε σχέση με την κατάταξη του υλικού, είναι η λημματοθετική. Προχωρήσαμε στην αναζήτηση λημμάτων χαρακτηριστικών της Τουρκοκρατίας, όπως: *Αγάς, Αφέντης, Αγαρηνός, Κοτζαμπάσης, Μπέης, Πασάς κ.ά.*, που σχετίζονται με την εξουσία (ιεραρχία κ.λπ.), με ιδιότητες της εξουσίας (φιλοχρηματία, σκληρότητα, φορολογία κ.λπ.) και κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως αυτά αποτυπώνονται στην τουρκική διοίκηση αλλά και στο

2. Το ψηφιακό αποθετήριο παροιμιών του Κέντρου Λαογραφίας περιλαμβάνει 133 χιλιάδες τεκμήρια, <http://repository.kentrolaografias.gr/xmlui/> Το εν λόγω αποθετήριο υλοποιήθηκε, μεταξύ άλλων, στο πλαίσιο του έργου «Εθνικό Δίκτυο Ψηφιακής Τεκμηρίωσης της Άυλης και Υλικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς» του Επιχειρ. Προγράμματος «Ψηφιακή Σύγκλιση» (2012-2015).

σύστημα απονομής δικαιοσύνης, που επικρατούσε εκείνη την εποχή. Αρχικά, δίδονται πληροφορίες σχετικές με το λήμμα ώστε να γίνει αντιληπτό το ιστορικό πλαίσιο και, ακολούθως, παρατίθενται τα παροιμιακά κείμενα συνοδευόμενα από τον τόπο καταγραφής αλλά και από πληροφορίες, όπου υπάρχουν ώστε να διευκρινιστούν οι συνθήκες της δημιουργίας ή/και της χρήσης τους. Τέλος, στα λήμματα που υπάρχει πληθώρα παροιμιών, αυτές ομαδοποιούνται σε υποκατηγορίες, ανάλογα με το περιεχόμενό τους και τις αντιλήψεις που αποτυπώνουν, ως προς τις σχέσεις εξουσίας.

Η παροιμιολογική έρευνα

Το ζήτημα του ορισμού της παροιμίας είναι, ιδιαίτερα, σύνθετο, με αποτέλεσμα να υπάρχει σχετική απροσδιοριστία ως προς αυτό. Η δυσκολία εξεύρεσης ενός καθολικά αποδεκτού ορισμού, οδήγησε στην έννοια της παροιμιακότητας. Ένα κείμενο για να μπορεί να χαρακτηριστεί παροιμιακό, πρέπει να πληροί συγκεκριμένα κριτήρια, όπως: γραμματικά και συντακτικά χαρακτηριστικά, μεταφορές, καθώς και διάφορους σημασιολογικούς, λεξιλογικούς, φωνητικούς δείκτες (Aroga, 1984: 11-15). Παράλληλα, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην έννοια της *παραδοσιακότητας* της παροιμίας. Με την έννοια αυτή εννοούμε την ικανότητά της να μεταδίδεται από γενιά σε γενιά, γεγονός που, αφενός μεν αποδεικνύει ότι αποτελεί συλλογική εμπειρία και όχι επινόηση κάποιου ατόμου (Aroga, 1984: 7) και αφετέρου συνιστά διαδικασία κοινωνικού χαρακτήρα (Δουλαβέρας, 2010: 79). Γι' αυτό και εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ο βαθμός αποδοχής της παροιμίας από τον λαό.

Ένας, γενικά, αποδεκτός ορισμός για την παροιμία είναι αυτός του Wolfgang Mieder: «Οι παροιμίες συνοψίζουν παραδοσιακές δηλώσεις αυταπόδεικτων αληθειών που κυκλοφορούν ανάμεσα στο λαό. Αναλυτικότερα, οι παροιμίες είναι σύντομες, γενικά γνωστές προτάσεις του λαού που περιέχουν σοφία, αλήθειες, ήθη και παραδοσιακές αντιλήψεις σε μια μεταφορική, σταθερή και μνημονεύσιμη μορφή και που παραδίδονται από γενιά σε γενιά» (2004: 4).

Σημαντικό, ωστόσο, είναι να υπάρξει διάκριση μεταξύ παροιμίας, γνωμικού και παροιμιακής έκφρασης³. Πολλές φορές συγχέονται τα είδη αυτά μεταξύ τους και αυτό είναι κάτι που συναντάται και σε συλλογές παροιμιών, με αποτέλεσμα να συμπεριλαμβάνονται σε αυτές γνωμικά και παροιμιακές εκφράσεις. Στο γνωμικό δεν υπάρχει εικόνα, ούτε μεταφορά, ενώ η παροιμιακή έκφραση

3. Και τα τρία είδη θα μπορούσαν να ενταχθούν στην ευρύτερη κατηγορία του παροιμιακού λόγου, κάτι που ισχύει και για την παρούσα εργασία.

αποτελεί προσδιορισμό (ονοματικό ή επιρρηματικό) κάποιου όρου της πρότασης του υποκειμένου ή του ρήματος (Μερακλής, 2007: 12-13).

Πέρα όμως από τα μορφολογικά γνωρίσματα των παροιμιών αξίζει να σταθεί κανείς σε ένα χαρακτηριστικό που σχετίζεται με τη σημασία τους, δηλ. την αντιφατικότητα τους: «*Λένε και όχι στο ίδιο πράγμα, είναι αισιόδοξες και απαισιόδοξες, σοβαρές και ειρωνικές, πιστές και άπιστες, αντανακλώντας έτσι την ίδια την αντιφατικότητα μιας δύσκολης ανθρώπινης εποχής, - ίσως και της ανθρώπινης ζωής κάθε εποχής- θα έλεγα ότι, τελικά, οι λαϊκές παροιμίες στέλνουν κι ένα τέτοιο διαχρονικό μήνυμα*» (Μερακλής, 2007: 24).

Επιπλέον, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι οι παροιμίες λειτουργούν ως στρατηγικές πειθούς, αφού αποτελούν την «απάντηση» σε ένα κοινωνικό ερώτημα/ζήτημα (Abrahams, 1968: 146-147), αλλά και ως αποτέλεσμα συλλογικής και, κατά συνέπεια, αποδεκτής εμπειρίας. Οι κοινωνικές συγκρούσεις, σε πολλές περιπτώσεις, έχουν αντανάκλαση στον προφορικό πολιτισμό με μια συμβολική αλλά αναγνωρίσιμη από την παράδοση μορφή. Αντιλαμβανόμεθα, λοιπόν, ότι η παροιμία χρησιμοποιείται για να αποκατασταθεί η κοινωνική τάξη και να επέλθει ο έλεγχος των κοινωνικών ζητημάτων που προκύπτουν αναγκαστικά σε κάθε ελεγχόμενο περιβάλλον. Σκοπός της παροιμίας, λοιπόν, είναι να προτείνει ένα συγκεκριμένο τρόπο δράσης, μέσα σ' ένα ασφαλές πλαίσιο (Abrahams, 1968: 148). Κατά συνέπεια, η χρήση του παροιμιακού λόγου, προσφέρει συμβουλή, εκτόνωση, και παρότρυνση για ανάληψη δράσης, όπου αυτό είναι εφικτό.

Σε ότι αφορά, τώρα, το ζήτημα των σχέσεων Ελλήνων και Τούρκων είναι γεγονός ότι έχει ήδη προ πολλού απασχολήσει την ελληνική παροιμιολογική έρευνα. Ο Ν. Γ. Πολίτης στο έργο του *Παροιμίες* (1899-1902), προβαίνει σε εξαντλητική αναφορά όλων των προγενέστερων συλλογών. Το συγκεκριμένο έργο μπορεί να παραμένει ανολοκλήρωτο, αποτελεί ωστόσο ορόσημο για την ελληνική παροιμιολογική έρευνα, λόγω της συνολικής εικόνας που δίνει για την –έως εκείνη τη στιγμή– θεώρηση της ελληνικής παροιμιογραφίας, της πληθώρας των παραλλαγών, αλλά και της συγκριτικής του προοπτικής. Ο Πολίτης ακολουθεί τη λημματοθετική κατάταξη για την παρουσίαση του παροιμιακού υλικού και φθάνει έως και το λήμμα *ελεώ*. Σε σχέση με το ζήτημα που μας απασχολεί, στην παρούσα εργασία, αναφορικά με το έργο του Πολίτη, αυτό σχετίζεται μόνο με τα λήμματα: *αγάς*, *άσπρα*, *αφέντης* και *γρόσι*.

Στη συνέχεια ο Γεράσιμος Κανάλης, στη δημοσίευσή του «Οι Τούρκοι εκ των παροιμιών του ελληνικού λαού», στο περιοδικό *Λαογραφία Ζ'* (1923), ασχολείται με την ανάδειξη των σχέσεων και των συναισθημάτων του ελληνικού λαού απέναντι στους Τούρκους, καθώς, θεωρεί ότι οι παροιμίες εκδηλώνουν «τα

πλημμυρούντα την ελληνική ψυχή πάθη του μίσους κατά των τυράννων και της περιφρονησεως προς την άρχουσαν αυτού κατωτέραν διανοητικός και ψυχικός εθνότητα, προς ταύταις δε και τας εκστομισθείσας εν στιγμή ψυχικού καμάτου του ελληνικού λαού ή διαμαρτυρίας κατά της τυραννίας του» (1923: 387). Ο Καψάλης, στη εν λόγω μελέτη, επικεντρώνεται σε δύο θέματα: Το πρώτο, είναι οι λόγοι για τους οποίους ασχολήθηκε με τις παροιμίες, που επιβίωσαν στην καθημερινότητα των Ελλήνων, καθώς, εκτιμά ότι η εγγύτητα των δύο λαών, εξ αιτίας των εμπορικών επαφών, είχε ως αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη προσέγγιση μεταξύ τους, αμβλύνοντας τη σχέση κατακτητή- υπόδουλου. Το δεύτερον, αναφέρεται στον τρόπο κατάταξης του υλικού του.

Τα κριτήρια κατάταξης διαμορφώνονται με βάση χαρακτηριστικά, που αποδίδονται από τον συγγραφέα, στην κοινωνική συμπεριφορά των κατακτητών, όπως: α) της οργίλου φύσεως, β) της φιλοχρηματίας, γ) της αχαριστίας και απληστίας, δ) της συναισθηματικής αστάθειας, ε) της φιληδονίας, στ) της οκνηρίας, νωθρότητας, ζ) της έλλειψης κοινωνικής συμπεριφοράς, η) της έλλειψης νοητικών ικανοτήτων, θ) της ανηθικότητας, ι) της ρυπαρότητας (ό.π., 1923: 388- 404 και 407 - 410). Στη συνέχεια αναφέρεται σε παροιμίες που σχετίζονται με οικονομικά θέματα όπως η φορολογία, η δικαιοσύνη και η διοίκηση (ό.π., 1923: 404-407). Επίσης, καταγράφει παροιμίες που αναδεικνύουν την αντίθεση Ελλήνων-Τούρκων (ό.π., 1923: 410-414) και, τέλος, παραθέτει παροιμίες που αφορούν τις σχέσεις των Τούρκων με άλλες εθνότητες (ό.π., 1923: 415-418).

Η μελέτη του Κ. Κώνστα «Λαογραφικά της Σκλαβιάς και του Ξεσηκωμού», που δημοσιεύτηκε στη *Λαογραφία* ΚΑ' (1963: 3-87) επιχειρεί να δώσει μια συνολικότερη αντίληψη του θέματος εξετάζοντας διάφορα είδη του λαϊκού λόγου, τα οποία σχετίζονται με τη σκλαβιά και τον ξεσηκωμό του έθνους. Στο πρώτο μέρος της εργασίας (σ. 6-22), που είναι αφιερωμένο στις παροιμίες και τις παροιμιακές φράσεις, ο συγγραφέας, καταγράφει τις παροιμίες αλφαβητικά, ενώ ιδιαίτερα σημαντικό είναι, ότι τεκμηριώνει ιστορικά την κάθε παροιμία, αναφερόμενος στην περίσταση της δημιουργίας ή της χρήσης της.

Ο Δημήτριος Λουκάτος, με αφορμή την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, σε επιφυλλίδα του, στην εφημερίδα *Το Βήμα* (26-7-1977), παραθέτει διάφορες παροιμίες, με σκοπό να αναδείξει τον επηρεασμό, τόσο των Τούρκων όσο και των Ελλήνων, μέσα από την παράδοση.

Ο Παύλος Χιδίρογλου (1987), συγκρίνει την τουρκική και ελληνική παροιμιολογία και σχολιάζει με ιδιαίτερη έμφαση το πώς οι εξουσιαστές «έβλεπαν» τους κατακτημένους αλλά και το αντίστροφο. Ο συγγραφέας τονίζει κάποια αρνητικά χαρακτηριστικά, που αφορούν τους Τούρκους, όπως η φιλοχρηματία, η ανειλικρίνεια, η φιληδονία, η τεμπελιά κ.ά.: «Οι συνθήκες, όμως, υπό τις οποίες

δημιούργησαν παροιμίες οι Έλληνες, για να χαρακτηρίσουν την τουρκική νοοτροπία, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ήσαν ανώμαλες, διότι το ελληνικό στοιχείο ήταν υποταγμένο, αδικημένο, ανίσχυρο και χωρίς ελευθερία εκφράσεως. Ατενίζοντας το τουρκικό στοιχείο, το θεωρούσε, πολύ φυσικά, κατακτητικό και τυραννικό, κάτι που προκαλούσε την άνηση του σατιρικού λόγου. Η ελληνική αντίληψη, που διαμορφώθηκε με τις παροιμίες για τους Τούρκους, υπό συνθήκες σχέσεων κατακτητή με κατακτημένο, δεν προέκυψε από κάποια αίσθηση ανάγκης επαφής με την παράδοση, τη λαϊκή ποίηση, τη φιλολογία, την οικογενειακή ζωή και με τα ήθη και έθιμα των Τούρκων της Οθωμανικής Τουρκίας. Ήταν απλώς διαπιστώσεις μιας συμβατικής συμβίωσης. Οι παροιμίες όμως αυτές κάλυψαν βιώματα αιώνων πολλών, ώστε ο συσχετισμός τους με γεγονότα σημερινών εκδηλώσεων των Τούρκων, σε τομείς που επισημαίνονται από τις παροιμίες αυτές, να τις καθιστά πηγή αξιοπρόσεκτου εθνολογικού υλικού» (1987: 24).

Κατά τον Χιδίρογλου η απόδοση αρνητικών ιδιοτήτων, οφείλεται όχι στη φυσική προδιάθεση, όπως υποστηρίζει ο Κοιμλής, αλλά στην ιστορική συνθήκη, καθώς, οι Τούρκοι ήταν οι εξουσιαστές και οι Έλληνες οι εξουσιαζόμενοι.

Ο Θωμάς Κοροβίνης έχει εκδόσει συλλογή τουρκικών παροιμιών (1993), η οποία περιλαμβάνει 1338 αντιπροσωπευτικά κείμενα του τουρκικού παροιμιακού λόγου.

Τέλος, μια συγκριτικού τύπου προσέγγιση επιχειρεί και ο Ηρακλής Μήλλας με τη σύνταξη ενός καταλόγου κοινών λέξεων, εκφράσεων και παροιμιών για την ελληνική και την τουρκική γλώσσα. (2008).

Κριτήρια κατάταξης του υλικού

Η ερμηνεία των παροιμιών σε συνδυασμό με την αντιφατικότητα την οποία εκφράζουν –βασικό άλλωστε χαρακτηριστικό τους– αλλά και τη δυνατότητα να λειτουργούν ως στρατηγικές πειθούς, τις καθιστά ικανές να ανταποκρίνονται σε διαφορετικές κοινωνικές περιστάσεις: «*Το σημαντικό για μια παροιμία είναι η σημασία της – και με αυτό δεν εννοούμε απλώς μια κοινότητα και κατά λέξη μετάφραση στην τρέχουσα γλώσσα, ούτε καν μια ελεύθερη απόδοση αυτού που οι λέξεις επιδιώκουν να μεταδώσουν. Η σημασία μιας παροιμίας γίνεται ξεκάθαρη μόνο όταν, δίπλα στη μετάφραση, δίνεται μια πλήρης αναφορά της κοινωνικής κατάστασης που τη συνοδεύει, η αιτία που χρησιμοποιείται, η επίδρασή της και η σημασία της στην ομιλία*», υποστήριζε ο Firth ήδη από το 1926 (Καπλάνογλου, 2012: 21).

Με βάση το συγκεκριμένο σκεπτικό η κατάταξη και η ανάλυση των λημμάτων στηρίχτηκε στους εξής άξονες: κείμενο (text), εκφορά (texture), πλαίσι-

ο-συγκείμενο (context). Η συνεξέταση των τριών αυτών παραμέτρων αποτελεί τον πυρήνα της λαογραφικής ανάλυσης (Dundes, 1980: 20-32).

Το κείμενο είναι συγκεκριμένο και αφορά την κάθε παροιμία ξεχωριστά. Η εκφορά σχετίζεται με τα γλωσσικά χαρακτηριστικά της παροιμίας (βλ. π.χ. την επιλογή των λημμάτων), γεγονός, που αναδεικνύει και το ζήτημα των παραλλαγών, οι οποίες ενδέχεται να οφείλονται και στις γλωσσικές διαφορές από τόπο σε τόπο. Τέλος, το πλαίσιο αφορά την κοινωνική κατάσταση εντός της οποίας χρησιμοποιείται η παροιμία. Και σ' αυτό το σημείο επανέρχεται η έννοια της παραλλαγής, ως βασικής συνιστώσας του λαϊκού πολιτισμού, καθώς, οι παραλλαγές μπορεί να είναι αποτέλεσμα των διαφόρων περιστάσεων χρήσης, όπου τα ανάλογα κείμενα παραλλάχθηκαν προκειμένου να ανταποκρίνονται καλύτερα και πληρέστερα στις νέες συνθήκες χρήσης τους.

Συνεπώς, οι τρεις αυτές παράμετροι στην ανάλυσή μας συνεξετάζονται, αφού παρατίθενται οι παροιμίες (κείμενα), γίνονται εμφανείς οι διάφορες παραλλαγές, οι οποίες μπορεί να οφείλονται, μεταξύ άλλων, σε γλωσσικές διαφορές ανάλογα με την περιοχή στην οποία έχει καταγραφεί η παροιμία (βλ. γεωγραφική κατανομή), ενώ –όπου είναι διαθέσιμες– παρατίθενται οι σχετικές πληροφορίες για το πλαίσιο χρήσης τους ή εξετάζονται στο πλαίσιο της ευρύτερης αντίληψης που εκφράζουν.

Οι κατηγορίες ταξινόμησης του υλικού είναι:

- Εθνολογικά χαρακτηριστικά (Ρωμίος, Τούρκος, Αγαρηνός)
- Σχέσεις εξουσίας
 - α) Διοίκηση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Πασάς, Μπέης, Αγάς, Κεχαγιάς, Καδής), μέσον άσκησης της διοίκησης (φιρμάνι)
 - β) Κοινωνικές διακρίσεις (κοτζαμπάσης, αφέντης, καπετάνιος, ραγιάς)
 - γ) Μέσον εξουσίας (άσπρα, γρόσια, παράς, λεφτά)
- Πόλεμος – Αντίσταση (αρματωλός και καριοφίλι)

Ως προς τα εθνολογικά χαρακτηριστικά θα περιοριστούμε στους Έλληνες και τους Τούρκους. Μπορεί η Οθωμανική αυτοκρατορία να ήταν πολυεθνική αλλά, στην παρούσα εργασία, ασχολούμαστε με ελληνικές παροιμίες και τις αντιλήψεις που αυτές εκφράζουν ως προς την ηγέτιδα δύναμη της εποχής.

Οι σχέσεις εξουσίας αναφέρονται, κυρίως, στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης, η οποία ασκούσαν σε διάφορα επίπεδα. Στην ηγεσία της κρατικής μηχανής βρισκόταν ο Σουλτάνος. Σε επίπεδο κεντρικής διοίκησης την πρωτοκαθεδρία κατείχε ο Μεγάλος Βεζίρης, ενώ η επαρχιακή διοίκηση διαρθρωνόταν

σε πολλαπλά επίπεδα με πολλούς αξιωματούχους. Παράλληλα, η απονομή της δικαιοσύνης κατείχε εξέχουσα θέση στη διοικητική δομή.

Η βασική διάκριση των υπηκόων της αυτοκρατορίας στηριζόταν στη θρησκεία και την οικονομική τους κατάσταση. Ασφαλώς, η μουσουλμανική θρησκεία υπερείχε, ενώ «... τα μέλη των υπόλοιπων θρησκευτικών εντάξεων συναλλάσσονταν με τα αντίστοιχα μέλη της θρησκευτικής κοινότητας με όρους ανισότητας και κατωτερότητας» (Παπασταματίου, 2015: 72).

Τέλος, θεμελιώδους σημασίας ήταν και το ζήτημα της τήρησης των κοινωνικών κανόνων και ορίων. Ουσιαστικά, δηλαδή, δεν επιτρεπόταν μεταβολή της ταξικής θέσης των υπηκόων, γεγονός, που οπωσδήποτε επηρέαζε τις κοινωνικές σχέσεις και αποτυπώνεται σε μεγάλο βαθμό στον παροιμιακό λόγο.

Εθνολογικά χαρακτηριστικά

Ρωμιάς

Η λέξη *Ρωμιάς* (Ρωμαίος) σήμαινε τον πολίτη της αρχαίας Ρώμης και, κυρίως, τον πολίτη του ανατολικού τμήματος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ιδιαιτέρως δε τον ελληνικής καταγωγής χριστιανό ορθόδοξο (Δεξικό Κριαρά, 1968)⁴.

Πλούσιο είναι το παροιμιακό υλικό του συγκεκριμένου λήμματος. Η προσεκτική ανάγνωση των παροιμιών εκφράζει τις αντιλήψεις που επικρατούσαν για τους Έλληνες. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι κυριαρχούν τα αρνητικά χαρακτηριστικά: σκληρότητα, ασυμφωνία, έλλειψη ομόνοιας που μπορεί να ευνοεί τους Τούρκους, παραβίαση νόμων, πολυγνωμία, απρονοησία, αδυναμία αλλαγής και υπέρβασης των αρνητικών χαρακτηριστικών κ.λπ. Ενδεχομένως, να πρόκειται για μια διαδικασία αυτοκριτικής, αλλά είναι πολύ πιθανόν οι παροιμίες αυτές να δημιουργήθηκαν από τους Τούρκους και να πέρασαν στη συνέχεια στην ελληνική γλώσσα (Χιδίρογλου, 1987: 40). Το γεγονός αυτό είναι πολύ σημαντικό, καθώς αποτελεί δείκτη της επαφής των δύο λαών και του βαθμού διαπλοκής του παροιμιακού υλικού, το οποίο δύναται να μεταφέρεται από τη μια γλώσσα στην άλλη και να εντάσσεται σε αυτή. Βεβαίως, αναφέρονται και κάποια θετικά χαρακτηριστικά, όπως η λιτότητα και η αντοχή, αλλά είναι εντυπωσιακό ότι κυριαρχούν τα αρνητικά.

Τα χαρακτηριστικά των Ρωμιών, όπως αποτυπώνονται στις παροιμίες έχουν ως εξής:

4. Σχετική βιβλιογραφία: Πολυμέρου-Καμηλάκη, 2011, Κατσαρδής-Hering, 2018.

Σκληρότητα⁵

Ο Ρωμιός κι αν τουρκέμη γίνεται εφτά φορές Τούρκος (Αδήλου τόπου)
Χφ.⁶ 883, σελ. 514 Ω και 711, αδήλου τόπου, Κ. Νεστορίδης

Ο Ρωμιοίς άμα γενεί Τούρκος, γίνεται εφτά φορές Τούρκος (Γορτυνία)
Χφ. 482, σελ. 218 και 818, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος, 1909

Ασυμφωνία

Ο Ρωμιός ζ' το κατούρημα συμφωνάει και ζ' τημ περιέργεια (Γορτυνία)
Χφ. 125, σελ. 299, 89, Γορτυνία, Χ. Σακελλαριάδης

Οι Ρωμιοί μόνο στο κατούρημα συμφωνούν (Αμοργός)
ΛΑ⁷ χφ. 1357 Δ', σελ. 5, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Οι Ρουμιοί στου κατούρ'μα μοναχά συμφωνούν (Ήπειρος, Δολιανά)
Χφ. 45, σελ. 157 Α', αρ. 844, Ήπειρος, Δολιανά, Α. Κοντοπάνος, 1915

Οι Ρωμιοί δε συμφωνούνε, πάρ' άντας θε να κατούρησούνε (Επτάνησος)
Χφ. 798, σελ. 780, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Έλλειψη ομοιοτίας

Σαν δεν τρώσονται οι Ρωμιοί, οι Τούρκοι δεν τρώει πλάβι (Αμοργός). *Εκ της τουρκικής παροιμίας: Γκιασούρ καβλίτζιμετικτέν σονγρά Μουσουλμάν πλάφ γεμέζ, ήγγουν: ο άπιστος εάν δεν διαφανή, ο Οθωμανός πλάφι δεν τρώγει.*
Χφ. 1357 ΣΤ', σελ. 21, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Αν δε φάη ο Ρωμιός τα σκατά, δεν τρώει ο Τούρκος το χαλβά (Αδήλου τόπου)
Χωρίς πηγή – Άγνωστος συλλογέας

Ρωμιώ καυγάζ, Τουρκώ χαλβάς (Αδήλου τόπου)
Χωρίς πηγή – Άγνωστος συλλογέας

Φουρτούναν πουχουν οι Ρωμιοί, ώστα να ζιγούν οι Τούρκοι (Ρόδος) (Δρακίδης, 1937: 223).

Φουρτούναν που 'χουν οι Ρωμιοί ώστα να ζιγούν οι Τούρκοι (Ρόδος)
Χφ. 462, σελ. 221 και 894, Ρόδος, Γ. Δρακίδης, 1917

Κακό το σόθον οι Ρωμιοί, ώστε να ζουν οι Τούρκοι! (Ρόδος)
Χφ. 751, σελ. 235, Ρόδος, Κωνσταντινίδης

5. Στο παροιμιακό υλικό που παρατίθεται διατηρήθηκε η ορθογραφία και ο τονισμός των αρχικών κειμένων.

6. Χφ.: Χειρόγραφο.

7. ΛΑ: «Λαογραφικόν Αρχείον», η ονομασία του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας από την ίδρυσή του (1918) έως την μετονομασία του το 1966.

Είμαστε αμόνιοιστοι Ρωμαίοι (Άνδρος) (Βογιατζίδης, 1949: 187)

Είμαστε αμόνιοιστοι ρωμιοί (Άνδρος)

Χφ. 771 Β', σελ. 30, Άνδρος, Βογιατζίδης, 1918

Παραβίαση νόμων

Κάθε νόμος που γίνεται, ο Ρωμιός θα βρη πως να τον καλπονοθέγη (Αδήλου τόπου)

Χωρίς πηγή – Άγνωστος συλλογέας

Πολυγνομία

Τρεις Ρωμιοί, πέντε κουμπάσα (Αμοργός)

Χφ. 1357 Β', σελ. 42, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Πέντε Ρωμιοί, δώδεκα κουμάντα (Κεφαλληνία)

Χφ. 1460, σελ. 64, Κ. Σταυρόπουλος, Κεφαλληνία, 1927

Πέντε Ρωμιοί, δέκα κουμάντα (Αμοργός)

Χφ. 1357 Β', σελ. 87, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Δύο Ρωμιοί, τρεις κουβέντες (Αμοργός)

Χφ. 1357, σελ. 49, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Απρονοησία

Ο Ρωμιός ύστια θ' μάτι του λόγου τ' (Λέσβος)

Χωρίς πηγή – Άγνωστος συλλογέας

Οι Ρωμιοί τη γνώσι την έχον παραμάσκαλα (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 780, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Του Ρωμιού η γνώσ' υστερά 'ρχεται (Αμοργός)

Χφ. 1357 Β', σελ. 146, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Του Ρωμιού ο νους, ύστερα κατεβαίνει (Ρόδος) (Δρακίδης, 1937: 216)

Του Ρωμιού η γνώση υστερά 'ρχεται (Απείρανθος Νάξου)

Χφ. 1609, σελ. 41, Δ. Οικονομίδης, Απείρανθος Νάξου, 1934

Του Ρωμιού ο νους ύστερα κατεβαίνει (Ρόδος)

Χφ. 462, σελ. 213, 797, Ρόδος, Γ. Δρακίδης, 1937

Οι Ρωμιοί έχον την γνώση έξ από το φέσι (Μεσσηνία)

Χφ. 762, σελ. 13, 19, Μεσσηνία, Δ. Χ. Δουκάκης

Του Ρωμιού την πρώτη γνώση να την έχη το σκυλί μου και την άλλην το παιδί μου (Αμοργός)

Χφ. 1357 Β', σελ. 36, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Την πρώτη γνώσι του Ρωμαιοῦ ναν την έχει το σκυλί μου και τη δεύτερη ναν την έχη το παιδί μου (Κεφαλληνία)

Χφ. 438 – 149, Κεφαλληνία, Π. Βεργωτής, 1891

Οι Ρωμιοί έχουν τη γνώσιν απόζω από το φέσι (Αμοργός)

Χφ. 1357 Ε΄, σελ. 64, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Οι Ρωμιοί τη γνώση την έχουν για ξεψάριασμα (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 780, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Του Ρωμιού η γνώση ύστερα ἔρχεται (Αμοργός)

«Οηλιέτηρ ... γκιαουρούν ακιλίι σοραντάν γκελίρ, βελάκιμ σορακί πισμάν φαϊντά ετιμέζ. Του απίστου η φρόνησις με τα ἔσχατα ἔρχεται, ἀλλ' ἡ τελευταία μετάνοια εἰς ουδεν ωφελείν»

Χφ. 1357 Γ΄, σελ. 53, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Τα μυαλά τους οι ρωμιοί τα ἔχουν από πάνου από τη σκούφια τους (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 1129, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Τα μυαλά τους οι ρωμιοί τα ἔχουν παραμάσκαλα (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 1129, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Του Ρωμιού η γνώση ύστερα ἔρχεται (Μικρά Ασία, Βουρλά) (Μηλιώρης, 1957: 435, αρ. 224), 1957

Του Ρωμιού ο νους ἔρτσεται ἄτερον (Καππαδοκία, Φάρασα) (Λουκόπουλος - Λουκάτος, 1951: 127, αρ. 669)

Του Ρωμιού ο νους ἔρχετ' ἔπειτα. «Γνώμη αρκετά διαδομένη πως οι Ρωμιοί παίρνουν γλήγορα τις αποφάσεις τους κι ύστερα μετανιώνουν».

Του Ρωμιού ο νους ύστερα ἔρχεται (Ρόδος, Άγιος Ισίδωρος)

Χφ. 1568, σελ. 437, Χ. Παπαχριστοδοῦλου, Ρόδος, Άγιος Ισίδωρος, 1932

Την πρώτη γνώση του Ρωμιού να την έχη το σκυλί μου και την ύστερήν του να την έχη το παιδί μου (Αμοργός)

Χφ. 1357 Ε΄, σελ. 134, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Αδυναμία αλλαγής και υπέρβασης αρνητικών χαρακτηριστικών

Οι Ρωμιοί παντού Ρωμιοί (Αμοργός)

Χφ. 1357 Α΄, σελ. 39, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Οι Ρωμιοί παντού Ρωμιοί, είτε φουστανέλλαν φορούν, είτε πανταλόνι (Αμοργός)

Χφ. 1357 ΣΤ΄, σελ. 71, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Ο Ρωμηός άμα πιάση λεφτά στα χέρια του ή σπίτι θα χτίση ή την γυναίκα θα χωρίση (Παραμυθιά Θεσπρωτίας)

Χφ. 2273, σελ. 17-18, αρ. 100, Βασιλείου Π. Παυλίδου, Παραμυθιά, 1958

Χφ. 2740, σελ. 28, αρ. 131, Βασιλείου Π. Παυλίδου, Παραμυθιά, 1963

Ον Ρουμιός άμα αρχοντέμ ή γυναικά τ' θα χουρίσ' ή σπít' θα φκιακά (Ηπειρος, Δολιανά)
Χφ. 45, σελ. 157 Α', Ήπειρος, Δολιανά, Α. Κοντοπάνος, 1915

Θεός μη δόση του Ρωμιού πόρτα και παραμύθι και πάπλωμα να σκεπαστή και σηκωθή και φύγη (Πύργος Ηλείας)

Χωρίς πηγή – Άγνωστος συλλογέας

Λιτότητα - Αντοχή

Όπου δεν καλοπερνα ο όνος, καλοπερνά ο Ρωμιός (Θήρα)

Επαινείται η λιτότης η αντοχή αυτού (λογία παροιμία)

Χφ. 685 σελ. 38, Ι. Κυριακού, Θήρα και άλλες νήσοι

Κακόμοιρος Ρωμιός δύσκολος Τούρκος (Αμοργός)

Χφ. 1357 Γ, σελ. 42, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Διάφορα

Ξέρ' ο Βλάχος τ' είν' ο σφόγγος κ' ο Ρωμιός η μαμάλγκα, (Ρόδος)

Χφ. 462, σελ. 191 και 465, Ρόδος, Γ. Δρακίδης, 1917

Εως αυτού Ρωμέ (Γορτυνία)

Χφ. 125, σελ. 274, 16, Γορτυνία, Χ. Σακελλαριάδης

Οι Ρωμιοί είναι μουρλοί αλλ' έχουν φρόνιμο Θεό! (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 504, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α., 1910

Ρωμαίος ωραίος, Βούλγαρος απάνθρωπος. Βλάχος καν τίποτα (Φιλιππούπολη)

Χφ. 896, σελ. 43, Σκορδέλης, Φιλιππούπολις, 1873

Που ρωμιοί που ρούμελι! (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 985, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Σκέψου σαν Οβρκός και ενέργησε 'σα Ρωμηός (Πάτρα)

Χφ. 2268 Γ', σελ. 682, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α., 1910

Η κατά ένι Τούρκος, το στυλλί ένι Ρωμός (Καππαδοκία, Φάρασα) (Λουκόπουλος – Λουκάτος, 1951: 24, αρ. 125)

Αν ακούης τους Ρουμιός, βάϊ τους Τούρκους, κι αν ακούης τους Τούρκους, βάϊ τους Ρουμιός (Μικρά Ασία, Λιβίσι)

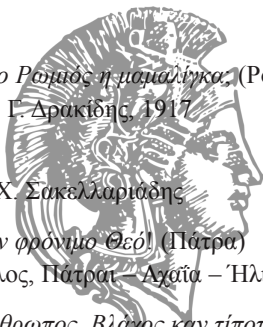
Χωρίς πηγή – Άγνωστος συλλογέας

Ξέρ' η Γιουρούης να φάγ' χαβγάρ' (Κυδωνία, Κρήτη)

Γιουρούης = χωρικός ορεινός Τούρκος

Χφ. 695 Β', 683, Κυδωνία, Γ. Σάκκαρης, 1919

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Τούρκος

Στις παροιμίες που αφορούν το λήμμα *Τούρκος*, κυριαρχούν αρνητικά χαρακτηριστικά. Η κυρίαρχη δύναμη ήταν εύλογο να προκαλεί αρνητικούς συνειρμούς και οι κατακτημένοι να υπερτονίζουν τα κακώς κείμενα. Έτσι, θίγονται χαρακτηριστικά όπως: ραθυμία, σκληρότητα-κακία-θυμός, έλλειψη εμπιστοσύνης, κίνδυνος κ.ά.. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε πολλές περιπτώσεις ο Τούρκος εθεωρείτο, τόσο επικίνδυνος (και συγκεκριμένα ο Γενίτσαρος) που ισοδυναμούσε με τον θάνατο (Καψάλης, 1923: 389).

Ραθυμία

Ο Τούρκος λέει γιαβάς-γιαβάς (αδήλου τύπου) (Καψάλης, 1923: 398, αρ. 3)

Η λέξις γιαβάς τουρκική = αργά, βραδέως

«*Με την τρίτην παροιμίαν θέλει να δηλώση ο ελληνικός λαός ότι και όταν ο Τούρκος χωρισθή προς στιγμήν από την αγώριστην σύντροφόν του τευπελιά, με βήμα σημειωτόν θα βαδίση, σιγά-σιγά*»

Με καιρό και με ζαμάνι κάμνει ο Τούρκος μπαράμι (Ρόδος) (Δρακίδης, 1937: 194, αρ. 474)

Με καιρό και με ζαμάνια κάμν' ο Τούρκος Μπαράμι (Ρόδος)
Χφ. 462, 189, 435, Ρόδος, Γ. Δρακίδης, 1917

Σκληρότητα - κακία - θυμός

Αίμα γκιαούρικο δε γίνεται Οθωμανός αν δεν το πάη (Μακεδονία) (Καψάλης, 1923: 411, αρ. 11)

«*Λέγεται προς εκδήλωσιν της σφοδράς επιθυμίας την οποίαν έχει ο Τούρκος διά να σφάζη Χριστιανόν*»

Περίχωρα Καστορίας, Π. Τσαμίσης

Ο φούρνος είναι Τούρκος (Κύθνος)

Χφ. 714, σελ. 546, Κύθνος, Φ. Κουκουλές, 1920

Είναι Τούρκος (Λακωνία)

Χφ. 721, σελ. 1357, Λακωνία, Κ. Νεστορίδης, 1894

Τούρκος (αδήλου τύπου)

Χφ. 474 – 277, Αδήλου Τόπου, Ανωτόμου

Έγινε Τούρκος (Λακωνία)

Χφ. 330, 474, 68, Κ. Νεστορίδης, 1889

Έγινε Τούρκος (άμα τ' άκουσε) (Γορτυνία)

Χφ. 480, 951, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος, 1909

Σκυλί μοναχο (Αν. Θράκη) (Σταμούλη-Σαραντή, 1956: 334)

Πατσαρός έγινε από το κακό του (Κωστάνα Θεσπρωτίας) = για όσους θυμώνουν
Χφ. 2748, σελ. 319, αρ. 774, Κωνστ. Ιωαννίδου, Κωστάνα Θεσπρωτίας Ηπείρου, 1963

Έλλειψη εμπιστοσύνης

Ασπρος σκύλος, μαύρος σκύλος, πάλε σκύλος είναι (Αν. Θράκη) (Σταμούλη-Σαραντή, 1956: 268-269)

Ο Κιανής, Γιαννής δε γίνεται = Γιανή Κιανή ολμάζ (Πετροχώρι Μετρών, Αν. Θράκη)
(Χουμουζιάδης, 1941: 215)

Κίνδυνος

Μεριά μας δέρνει ο θάνατος, μεριά κι ο Γενιτσαρός (αδήλου τύπου) (Καψάλης, 1923: 389, αρ. 8)

«Ο θάνατος και ο Τούρκος (Γενίτσαρος) αναγνωρίζονται ως κίνδυνος ισόβαθμος και ο λέγων την παροιμίαν ταλανίζει εαυτόν δια την δυσχερή θέσιν, εις την οποίαν ευρίσκεται μεταξύ θανάτου και Γενιτσαρού».

Από μια άλλη σκοπιά επαινείται η υπομονή, ως κύριο χαρακτηριστικό των Τούρκων, η οποία τους βοηθά να επιτυγχάνουν τους στόχους τους, με ευρεία γεωγραφική διασπορά: νησιά Αιγαίου, Μακεδονία, Αν. Θράκη, Ηπειρος.

Ο Τούρκος με τ' αμάξι πιάνει το λαγώ (Ιωάννινα)

Χφ. 918, σελ. 17, 293, Κατζιούλης, χφ. Τεργ.

Ο Τούρκος, λέει, τονε πιάνει το λαό με τον αραβά ή Ο Τούρκος με τον αραβά τονε πιάνει το λαό (Απείρανθος Νάξου) (Ζευγώλη-Γλέζου, 1963: 177, αρ. 4)

Ο Τούρκος με τον αραμπά πιάνει το λαγώ (Μακεδονία)

Χφ. 43, σελ. 20, Μακεδονία, Ι. Τσικόπουλου, 1910

Ο Τούρκος με τον αραμπά πιάνει το λαό (Αμοργός)

Χφ. 1357 Γ', σελ. 123, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Ο Τούρκος πιάνει τον λαό με τον αραμπά (Αμοργός)

Χφ. 1357 Γ', σελ. 123, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Ο Τούρκος πε τ' αμάζ' πιάν' το λαγώ (Σαράντα Εκκλησιές Αν. Θράκης) (Παπαχριστοδούλου, 1928: 182)

Οι καλές δουλειές γίνονται με την ησυχία και την υπομονή Αυτό είναι χαρακτηριστικό της φυλής των Τούρκων, που πετυχαίνουν όλα υπομένοντας και σιγά-σιγά.

Μπροστά βρίσκουν τ' άλογα κι' ύστερα κουνούν τα πόδια (Λακωνία)

Ερμηγεία: Επί των παρακαίρως ενεργούντων. Σημείωση: Τούρκος τις ευρών πέταλον

εκαμάρωνεν και έλεγεν ότι θα κινή τα πόδια του πολύ όταν καβαλικεύση.

Χφ. 330, σελ. 986, Λακωνία, Κ. Νεστορίδης, 1889

Τα παραπάνω αρνητικά χαρακτηριστικά παραπέμπουν και στις σχέσεις ανάμεσα σε εξουσιαστές και εξουσιαζόμενους. Οι σχέσεις μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων παρουσιάζονται αντιθετικά, στο πλαίσιο μιας αντίστιξης. Ειδικότερα, ένα από τα ζητήματα εξουσίας που τίθενται είναι και αυτό της φορολογίας. Οι Οθωμανικές αρχές από τον 17ο αιώνα και μετά στρέφονται στην τακτική εκμίσθωσης των φόρων σε ιδιώτες, με αποτέλεσμα οι μισθωτές να αποκτούν τεράστια δύναμη στις περιφέρειές τους (Αναστασόπουλος – Κολοβός – Σαρηγιάννης, 2008: 29-30). Τον 18ο αιώνα «ο τρόπος παραγωγής χαρακτηρίζεται από την ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος με μορφή προσόδων φεουδαλικού τύπου και της καθ' εαυτήν γαιοπροσόδου: οι πρώτες καταβάλλονται από τους άμεσους παραγωγούς στο κράτος και στους εκπροσώπους της κυρίαρχης κοινωνίας, της οθωμανικής, τμήμα από τους οποίους ανήκει στην οικονομικά κυρίαρχη τάξη της οθωμανικής κοινωνίας» (Ασδραχάς, 1982:3). Στις παροιμίες αυτές κυριαρχεί η προειδοποίηση σχετικά με το ζήτημα της εμπιστοσύνης απέναντι στους Τούρκους (οι οποίοι δεν είναι άξιοι για κάτι τέτοιο), αλλά και η προσπάθεια απόδοσης θετικών ιδιοτήτων στους Έλληνες (πίστη κ.λπ.). Ωστόσο, αίσθηση προκαλεί μια παροιμία από τη Γορτυνία «*Κάλλια Τούρκος με σαρικί παρά Ρούσσοσ με σταυρό*». Είναι εντυπωσιακό το πώς οι ομόδοξοι Ρώσοι υπετιμώνται και θεωρούνται χειρότεροι από τους Τούρκους, όπως, άλλωστε, και οι Φράγκοι. Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζει μια πολύπλοκη πραγματικότητα, αναφορικά με τις σχέσεις εξουσίας, όπου οι θεωρητικοί σύμμαχοι, ομόθρησκοι και ομόδοξοι Φράγκοι και Ρώσοι αντίστοιχα, με τους οποίους υπάρχουν περισσότερα στοιχεία ταύτισης, δεν χαιρούν εκτίμησης. Το σχετικό παροιμιακό υλικό έχει ως εξής:

Έλλειψη εμπιστοσύνης

Κακόμοιρος Ρωμιός δύσκολος Τούρκος (Αμοργός)

Χφ. 1357 Γ', σελ. 42, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Αν δε φάη ο Ρωμιός τα σκατά, δεν τρώει ο τούρκος το χαλβά (Αδήλου τόπου)

Χωρίς πηγή – Άγνωστος συλλογέας

Αυό προβιές από 'να πρόβατο (αδήλου τόπου) (Καψάλης, 1923: 404)

«Εκ της πρώτης παροιμίας, γεννηθείσης κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας, προκύπτει ότι ο ελληνικός λαός το φορολογικόν σύστημα του τουρκικού κράτους εθεωρεί ως και πράγματι ήτο, καταθλιπτικόν. Το τουρκικόν κράτος δεν ελάμβανεν υπ' όψιν, ως παρατηρεί και ο αείμηστος Δημητρακόπουλος, την οικονομικήν κατάστασιν του φορολογούμενου, αλλ' εφρόντιζε μόνον, όπως και ο ιδιώτης Τούρκος, πως θα χορτάση την απληστίαν του».

Από το Χριστός Ανέστη αλαμπίμ μπερέκια βερσίμ από το Κύριε των δυνάμεων αλά μπαμ – μπουμ (Αδήλου τόπου)

Ερμηνεία: Τούρκος εργαζόμενος παρά Χριστιανώ εστεναχωρήθη διότι της τεσσαρακοστήν ενήστυε και αυτός. Οτε δε ήλθε το Πάσχα εχάρη και ανέκραξε τα ανωτέρω.

Χφ. 883, 60, 61 (395), αδήλου Τόπου, Κ. Νεστορίδης

Άσπρο στυλλί, μαύρο στυλλί, τσιπ ενι α στυλλί (Καππαδοκία, Φάρασα) (Λουκόπουλος – Λουκάτος, 1951: 12, αρ. 62)

Ερμηνεία: Άσπρο σκυλί, μαύρο σκυλί, όλα είναι ένα σκυλί Το λεγαν πιο πολύ για τους Τούρκους. Τύχαινε π.χ. να πει κανείς: τούτος ο Τούρκος είναι καλός, κείνος κακός. Οι άλλοι έλεγαν τότε την παροιμία.

Ποντ. Δ. Π. αρ. 54, Άσπρος σκύλλος, μαύρος σκύλλος, Λεβ. 11

Αγάν εξητούσαμε και γιουμπρουκστή ευρήκαμε (Αδήλου τόπου) (Καμάλης, 1923: 391, αρ. 4)

«Αγάδες ελέγοντο ως γνωστόν οι στρατηγοί (εξωτερικοί αγάδες) και οι αυλικοί (εσωτερικοί αγάδες). Υπό του ελληνικού όμως λαού ωνομάζοντο όλοι οι Τούρκοι στρατιωτικοί. Γιουμπρουκστή = τελώνην, φορολόγον, εκ του λατ. Commercium, το ελλ. Κουμέρκι, εξ ου το τούρκικον γκιουμουρκ = φόρος του τελωνείου. Η παροιμία εκδηλώνει ότι ο Έλλην και οσάκις δι άλλην αιτίαν ηναγκάζετο να έλθη εις επαφή μετά Τούρκου, δεν ανεύρισκεν εν αυτό τον διά την υπόθεσιν του ειδικόν στρατιωτικόν ή πολιτικόν υπάλληλον του τούρκικου κράτους, αλλά τον φορολόγον. Πας υπάλληλος της τούρκικης κυβερνήσεως, πας Τούρκος πολίτης είναι και ο εισπράκτωρ του φόρου, τον οποίον επιβάλλει η αυθαιρεσία του».

Να μη θεωθή το νερό, τζο κατινώνει (Καππαδοκία, Φάρασα) (Λουκόπουλος – Λουκάτος, 1951: 62, αρ. 332)

Αν δεν θολωθεί το νερό, δεν καθαρίζει. Αν δε χαλάσει ένα πράμα, δε φτιάνεται καλό. Ερχόταν π.χ. Ένας Τούρκος εισπράχτορας στο χωριό και είσπραττε βαριούς φόρους. Το χωριό αναστατωνόταν. Πήγαιναν αντιπρόσωποι στο Βερέκι κι έκαναν παράπονα. Αμέσως τότε έφτανε διαταγή στον εισπράχτορα να κόβει μικρότερους φόρους ή να τους παίρνει με δόσεις. Να λοιπόν, που με τη φασαρία θόλωσε το νερό, κι ύστερα ζαστέρωσε.

Πόντ. Α. Π. αρ. 1689 : *Το ποτάμ' ως να κι θολών 'κι κατενίζ'*

Θετικές ιδιότητες Ελλήνων

Η κάτα ένι Τούρκος, το στυλλί ένι Ρωμός (Καππαδοκία, Φάρασα) (Λουκόπουλος – Λουκάτος, 1951: 24, αρ. 125)

Η γάτα είναι Τούρκος, το σκυλί είναι Ρωμός

Η γάτα είναι άπιστη, ο σκύλος είναι πιστός

Άλλες εθνότητες

Κάλλια Τούρκος με σαρίκι παρά Ρούσσοσ με σταυρό! (Γορτυνία)

Χφ. 489, 218, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος, 1907

Μοσιέ, μισέ και Μουσελίμη στο σπίτι σου μη βάλης (Βέροια) (Καψάλης, 1923: 415)
«Μοσιέ, μουσελίμη = και αι τέσσαρες λέξεις καταντούν ισοδύναμοι προς τα εθνικά ονόματα Φράγκος και Τούρκος, Μισέ = Περί των Μισέδων, δηλ. Κυρίων, εξ'ων υπεδεικνύοντο οι δημογέροντες».

Η αντίληψη της μη εμπιστοσύνης στους άλλους επεκτείνεται, ακόμα και στους εαυτούς τους. Έτσι, ενώ οι Έλληνες αποτελούν την καταπιεζόμενη ομάδα, οι παρακάτω παροιμίες αποδίδουν αρνητικά χαρακτηριστικά σε αυτούς. Κατά συνέπεια, ο αυθορμητισμός, στη λήψη αποφάσεων κατακρίνεται, ενώ, παράλληλα, οι επόμενες δύο παραλλαγές, εστιάζουν στη σκληρότητα με την οποία εκφράζονται οι παροιμίες, όταν ο Ρωμιός «τουρκέψει», δηλαδή, βρεθεί στη θέση του εξουσιαστή. Σε αυτή την περίπτωση ο τρόπος με τον οποίο διατυπώνεται αυτή η μετατόπιση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού διακρίνεται από μεγάλη δηκτικότητα στους χαρακτηρισμούς.

Την πρώτη γνώσι του Ρωμαιοῦ ναν την έχει το σκυλί μου και τη δεύτερη ναν την έχει το παιδί μου (Κεφαλληνία)

Χφ. 438 – 149, Κεφαλληνία, Π. Βεργωτής, 1891

Ο Ρωμιοῦς ἄμα γενεῖ Τούρκος, γίνεται εφτά φορές Τούρκος (Γορτυνία)

Χφ. 482, 818, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος, 1909

Ο Ρωμιός κι αν τουρκέψη γίνεται εφτά φορές Τούρκος (Αθήλου τόπου)

Χφ. 883, 514 Ω, 711, αθήλου τόπου, Κ. Νεστορίδης

Ωστόσο, και πάλι ο παροιμιακός λόγος έρχεται να προειδοποιήσει. Στην περίπτωση που έχουμε μεταβολή της κοινωνικής θέσης και ένταξη στο αντίπαλο στρατόπεδο, δεν συνεπάγεται, αυτόματα, ότι αυτό θα επιφέρει και την βελτίωση της ποιότητας ζωής. Η συγκεκριμένη παροιμία εκφράζει, ακριβώς, το γεγονός ότι φαινομενικά τα πράγματα σε κοινωνικό πεδίο μπορεί να αλλάζουν, στην πραγματικότητα όμως, το αναπόδραστο της τύχης κυριαρχεί.

Λάχανα ς τ' αραμαζάνι λάχανα και ςτο μπαϊράμι ανάθεμά τον που θα γίνη Τούρκος (Λακωνία)

Σημείωση: Χριστιανός τις εγένετο Τούρκος επί τη ελπίδι ότι θα εγένετο ευτυχέστερος, ιδών δε ότι και το ραμαζάνι έτρωγε λάχανα και το μπαϊράμι είπε την ανωτέρω παροιμίαν.

Χφ. 330, 889, Λακωνία, Κ. Νεστορίδης, 1889

Αγαρηνός

Αγαρηνοί χρημάτων δούλοι (αδήλου τόπου) (Καψάλης, 1923: 390, αρ. 1)

Η λέξη *Αγαρηνός* προέρχεται εκ του σημιτικού ονόματος Άγαρ και σημαίνει Μουσουλμάνος, Τούρκος. Είναι απόγονος του Ισμαήλ, υιού της Άγαρ, και με το όνομα αυτό χαρακτηρίζονταν στην αρχή μόνο οι Άραβες και αργότερα -συγκεκριμένα- όλοι οι Μουσουλμάνοι (ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ)⁸. Στη νέα ελληνική, η λέξη *Αγαρηνός* είναι ταυτισμένη με τον Οθωμανό Τούρκο (Λεξ. Κριαρά, 1968). Οι τόποι προέλευσης των παροιμιών είναι από την Άνδρο (1), ενώ έχουμε και δύο (2) αδήλου τόπου. Παρατηρούμε ότι ο όρος αυτός δεν έχει ευρεία γεωγραφική κατανομή, σε παροιμιακό επίπεδο, τουλάχιστον όσον αφορά το διαθέσιμο υλικό μας.

Τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στον Αγαρηνό είναι η φιλοχρηματία, την οποία ο Καψάλης θεωρεί ότι είναι η κινητήρια δύναμη για την εξουσία και για άλλες πολύ σκληρές συμπεριφορές: «*ελατήριον των διαρπαγών του, τών φόνων πολλάκις, του εξανδραποδισμού των αιχμαλώτων*», θεωρώντας τον «*δούλο των χρημάτων*» (Καψάλης, 1923: 390).

Επιπλέον η σκληρότητα αναδεικνύεται και από την παροιμία:

Είναι αγαρηνό/στουλι κατάμονο! (Άνδρος)
όπου διαφαίνεται το μέγεθος της σκληρότητας (Βογιατζίδης, 1949: 81)

Παράλληλα η σκληρότητα φαίνεται ότι συνδέεται και με ένα άλλο αρνητικό χαρακτηριστικό την νωθρότητα και τη δολιότητα:

Αμάξη Αγαρηνοί αλίσκονται τον λαγόν (αδήλου τόπου) (Καψάλης, 1923: 398)

8. ΚΕΝΔΙ - ΙΑΝΕ Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων – Ιστορικό Λεξικό Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την κ. Γεωργία Κατσούδα, Διευθύντρια Ερευνών, η οποία μας παρείχε σημαντικές πληροφορίες, οι οποίες συνέβαλαν στην πληρέστερη διαμόρφωση της παρούσης μελέτης.

Σχέσεις εξουσίας

α) Διοίκηση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Πασάς, Μπέης, Αγάς, Κεχαγιάς, Καδής)

Πασάς

Η λέξη *Πασάς* (paşa) αναφέρεται σε ανώτερο τιμητικό τίτλο, στο πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ενώ η περιοχή που διοικούσε, ονομαζόταν πασαλίκι (paşalık) (Sugar, 1994: 374). Παρατηρούμε ότι η δύναμη του πασά σχετίζεται ακόμα και με τη βία, ενώ μεταφορικά και σε κοινωνικό επίπεδο χρησιμοποιείται και για τους ανθρώπους, που συμπεριφέρονται με ανάλογο τρόπο. Βέβαια, για ακόμη μια φορά, τίθεται το ζήτημα της μεταβολής ή μη της κοινωνικής θέσης. Άνθρωποι που συμπεριφέρονται με τρόπο παρόμοιο με αυτό του πασά, χωρίς να έχουν και τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά (τυπικά και ουσιαστικά), δεν εκτιμώνται «*Πασάς εγίνης, μ' άνθρωπος δεν εγίνης*». Συνεπώς, στηλιτεύεται η προσπάθεια υπέρβασης των κοινωνικών ορίων.

Ως φορέας εξουσίας ο πασάς είχε μια σειρά από δυνατότητες, οι οποίες αποτυπώνονται στις παροιμίες που ακολουθούν:

Θα περάση ο πασάς (Κως)

Ερμηνεία: Θα σε δείρω

Χφ. 58, σελ. 97, 149, Κως, Ζαράφτης

Θα περάση ο πασάς (Μακεδονία) (Καυάλης, 1923: 405)

Τους διέταξε σα νάτανε Αλή πασάς (Λακωνία)

Χφ. 446, 85, Λακωνία, Κ. Νεστορίδης, 1895

Είν' ένας πασάς (Αιτωλία)

Χφ. 880, σελ. 251, Αιτωλία, Λουκόπουλος, 1923

Είναι πασιάς (στα Γιαννενα) (Λάστα Γορτυνίας)

Χφ. 698 – 15, Λάστα, Ν. Λάσκαρης

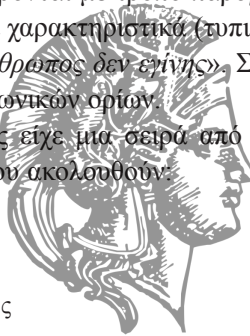
Του πασά την έλαν είσεν (Πόντος)

«*Η έλευσις αυτου τη νομάρχου παρεμπερής έστιν*»

Χφ. 144, 25,87, Ποντιακά, Ι. Βαλαβάνης

Η γι Αλή πασάς τέτοια τσιφάλια έκουβγι (Λέσβος)

Άγνωστη πηγή – Χωρίς συλλογή

Πασάς απ' την πόλ', παπαδιά ουμουλονγάει (Ηπειρος – Θεσσαλία)

Ερμηνεία: Επί των προς ειδότας λεγόντων

Χφ. 427 – 74 – 300, Ήπειρος και Θεσσαλία, Αωνύμου

Πασάς εγίνης, μ' άνθρωπος δεν εγίνης (Αμοργός)

Χφ. 1357 Γ', σελ. 97, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Παιδί μου, πασάς εγίνης, αλλ' άνθρωπος δεν εγίνης (αδήλου τόπου) (Καψάλης, 1923: 399)

Βεζίρης εγίνης, αλλ' άνθρωπος δεν εγίνης (αδήλου τόπου) (Καψάλης, 1923: 399)

Βεζίρης εγίνης, μα άνθρωπος δεν εγίνης (Ανατολική Θράκη)⁹

Για ένα που η τύχη τον έκαμε να προκόψη αλλ' έμεινε χωρίς άνθρωπισμό, βάρβαρος και σκαίος

Χφ. 2259, σελ. 7, αρ. 123, Ελπ. Σταμούλη-Σαραντή, Ανατολική Θράκη

Πασάς γυναικά (Λακωνία) (Καψάλης, 1923: 408)

«Περί της ωραίας και ίδια μεγαλοπρεπούς την παράστασι γυναικός»

Το 'χουμι πασά κουνάκ' (Αιτωλία, Αμβρακία)

Χφ. 1001, Λουκόπουλος, Αιτωλικά, Αμβρακία, 1925

Είν' ένας πασάς (Αιτωλία)

Χφ. 880, σελ. 251, Αιτωλία, Λουκόπουλος, 1923

Το ζήτημα της κοινωνικής μεταβολής αποτυπώνεται, ιδιαίτερα, στον παροιμιακό λόγο, και μάλιστα, και σε επίπεδο πολιτικής. Αναδεικνύεται ξεκάθαρα, από τις παρακάτω παροιμίες, ότι το ζήτημα της υπέρβασης της κοινωνικής θέσης δεν είναι εύκολη υπόθεση. Ακόμα, και σε περίπτωση θεσμικής αλλαγής τα πρόσωπα δεν αλλάζουν (βλ. την παραλλαγή Ηπείρου – Θεσσαλίας) γεγονός, το οποίο εξηγείται και από το ότι η οθωμανική κοινωνία ήταν αυστηρά ιεραρχημένη (Αναστασόπουλος – Κολοβός – Σαρηγιάννης, 2008: 29):

Πάλι Αλή πασάς πασάς πάλι ημείς δερβεναγάδες (Μακεδονία, Σισάνι – Ζωπάνι)

Χφ. 214, σελ. 231, αρ. 2, Ζωπάνιον Σισανίου, Ι. Αγακίδης, 1895

Πάλ' Αλή πασάς πασάς πάλ' ημείς ντριβιναγάδης (Ηπειρος – Θεσσαλία)

Ερμηνεία: Ότι εν πολιτικής μεταβολής δεν μεταβάλλονται τα πρόσωπα

Χφ. 27, 298, αρ. 1, Ήπειρος και Θεσσαλία, αωνύμου

9. Παρατίθενται στο σημείο αυτό οι παροιμίες οι σχετικές με το λήμμα «Βεζίρης», λόγω του μικρού αριθμού τους (2). Θεωρήσαμε, λοιπόν, ότι δεν είναι απαραίτητο να διαφοροποιηθούν, καθώς πρόκειται για παραλλαγές ανάλογων παροιμιών που παρατίθενται στο λήμμα «Πασάς».

Πάλ' Αλής, Αλή πασάς, παζ εμείς αρματωλοί (Λάστα Γορτυνιάς)
Χφ. 698 – 6, Λάστα, Ν. Λάσκαρης

Πάλ' ο παπάς Αλή πασάς, πάλε εγώ Δερβέν αγάς (Μικρά Ασία, Κύζικος – Πάνορμος)
Χφ. 348, 61, 5, αρ 3, Πάνορμος Κυζίκου, Φ. Φιλιππίδης, 1916

Πάλ' ημείς και πάλ ημείς, πάλ' Αλή πασάς βαλής (Ηπειρος)
Χφ. 51, σελ. 37, 495, αρ. 1, Ήπειρος, Αγνώστου

Πάλ' ημείς και πάλ ημείς, πάλ' Αλή πασάς βαλής (Θεσπρωτία)
Ερμηνεία: Του Αλή πασάν η δυνήθεσαν να καταβάλωσιν οι αντίπαλοί του και να τον αναγκάσωσιν να περιορισθή κατ' ανωτέραν διαταγήν εις Τεπελένιον μετ' αυ πολύ όμως ηδυνήθη ούτος να επανέλθη αύθις πανίσχυρος εις Ιωάννινα και τότε έλεγαν ταύτα οι φίλοι του.
Χφ. 53, σελ. 123, αρ. 1, Θεσπρωτία, Παναγιωτίδης, 1902

Πάλι εμείς κι εμείς, πάλι ο Αλή πασάς Βελής (Κωστάνα Θεσπρωτίας)
Χφ. 2748, σελ. 318, αρ. 763, Κωνστ. Ιωαννίδου, Κωστάνα Θεσπρωτίας Ηπείρου.

Αλή πασάς στα Γιάννινα, Ζώτος στον Αγιωγάνη (ασήλου τόπου)
Χωρίς πηγή – Αγνώστος συλλογέας

Αλή πασάς στα Γιάννενα κι το Σώτος στον Αγιω Γιάνη (Λακωνία)
Χφ. 330, 33, Λακωνία, Κ. Νεστορίδης, 1889

Τέλος, οι παροιμίες για τον πασά αναφέρονται σε κάποια χαρακτηριστικά του, όπως η νωθρότητα και η μεγαλοψυχία (αρνητικό και θετικό αντίστοιχα), αλλά και στη μεταφορά του ρόλου αυτού στην κοινωνική σφαίρα και, μάλιστα, στο γυναικείο φύλο, όπου, ως πασού, θεωρείται η παντρεμένη γυναίκα (ακόμα, κι αν δεν είναι όμορφη):

Τράμπα τρούμπα τάργανα κι ου πασάς στ' μ Πρέβιζα (Νεγάδες Ιωαννίνων)
Ερμηνεία: Επί υποθέσεων νομιζομένων ως τετελειωμένων, ενώ πολύ μακράν εισέτι του τοιούτου απέχουν.
Χφ. 1570, σελ. 449, Μ. Οικονόμου, Νεγάδες, 1939

Ας τα, πασά εφένδη μου, στον Ιδρίζη (Κρήτη)
Ερμηνεία: Εν Χανίοις υπήρχεν αιθίοψ αχθοφόρος, ονόματι Ιντρίζι, εις ον έδωκαν φορτίον να μεταγάγη που, αλλ' εκείνος το επώλησε και εσφετερίσθη το αντίτιμον. Τον κατήγγειλαν εις τον Ισμαήλ πασάν, εις τα επιτιμήσεις του οποίου απήντησεν «ας τα, πασά εφένδη μου, στον Ιδρίζη». Γελάσας ο πασάς τον άφηκε ελεύθερον.
Η φράσις φέρεται περί εγκληματιών αιτουμένων χάριτας.
Χφ. 441, 163, 1182, Κρήτη, ανωνύμου, 1892

Κάλλιο πασού νοικοκυρά, παρά πανόρια κόρη (Ιθάκη)
Καλύτερα να παντρευτείς κι' ας είσαι άσχημη, παρά να μένης με την ομορφιά σου γεροντοκόρη.
 Πασού = Θηλυκό του πασάς (Ο πασάς, η πασού, η πασίνα)
 Χφ. 2194, σελ. 470, Δημ. Λουκάτος, Ιθάκη, 1956

Μπέης

Ο Μπέης (τουρκ. Bey) κατώτερος στην ιεραρχία από τον πασά, ήταν τιμητικός τίτλος για αξιωματούχους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Λεξικό Κριαρά, 1968). Παράλληλα, η λέξη είχε τη σημασία του ηγεμόνα, του διοικητή, του ευγενούς ανθρώπου (Sugar, 1994: 366). Φαίνεται, δηλαδή, ότι σημασιολογικά ο όρος χρησιμοποιούνταν, τόσο στο επίπεδο της πολιτικής εξουσίας όσο και στο κοινωνικό επίπεδο. Παρατηρούμε, ότι το βασικό χαρακτηριστικό που αναδεικνύεται είναι αυτό, της αμεριμνησίας. Από τη στιγμή που έχει κανείς τα πάντα στη διάθεσή του για να εξασφαλίσει το ευ ζην, φαίνεται ότι περνά μια ζωή χωρίς πολλές έγνοιες. Αυτό, μάλιστα, είναι κάτι που δεν πρέπει να διακινδυνεύσει να το χάσει, γι' αυτό και πρέπει να αποφεύγει καταστάσεις, οι οποίες θεωρούνται επικίνδυνες (π.χ. πόλεμος) ή που δεν αξίζουν τη λήψη ρίσκου, καθώς, μπορεί να επέλθει η απώλεια των κεκτημένων (βλ. δύο τελευταίες παροιμίες):

Κάθεται σαν ζουρισμένος μπέης (Λακωνία)
 Χφ. 330, 750, Κ. Νεστορίδης, 1889

Μπέης στ' άχερα (Παραμυθιά Θεσπρωτίας)
 Χφ. 2273, σελ. 35, αρ. 265, Βασιλείου Π. Παυλίδου, Παραμυθιά, 1958

Σαν ο μπέης στ' άχυρο (Κόνιτσα)
Λέγεται επ' εκείνου, ο οποίος επαναπαύεται μακαρίως, επειδή έχει άφθονα τα αγαθά
 Χφ. 1569 Α', σελ. 28, 265, Χ. Ρεμπέλη, Κόνιτσα, 1929

Σαν ο μπέης στ' άχερα (Ντερβιτσάνη Αργυροκάστρου, Βόρειος Ήπειρος)
 Χφ. 1665 Β', σελ. 89, Δ. Οικονομίδου, *Λαογρ. Βορ. Ηπείρου*, Ντερβιτσάνη Αργυροκάστρου, 1951

Σαν ο μπέης στ' άχυρο (Κόνιτσα) (Ρεμπέλης, 1953: 198, αρ. 273)
«Λέγεται επ' εκείνου, ο οποίος επαναπαύεται μακαρίως, επειδή έχει άφθονα τα αγαθά»

Σαν ου μπέης στ' άχυρα (Νεγάδες Ιωαννίνων)
 Χφ. 1057, σελ. 437, Μ. Οικονόμου, Νεγάδες, 1939

Σαν μπέης περνάει (Κωστάνα Θεσπρωτίας)
 Δι' όσους διαβιούν πλουσιοπαρόχος λέγεται και ειρωνικώς
 Χφ. 2748, σελ. 324, αρ. 859, Κωνστ. Ιωαννίδου, Κωστάνα Θεσπρωτίας Ηπείρου, 1963

Κλέφτης άπιαστος, μπέης αξίζει (Κύπρος, Κυθραία)
Χφ. 1633, σελ. 11, Ανδρέας Μ. Κολίτσης, Κυθραία Κύπρος, 1951

Τ' άλογο είναι μπέης (Κόνιτσα) (Ρεμπέλης, 1953: 212)
«Ο ίππος θέλει καλήν τροφήν και περιποίησιν εν γένει μεγάλην»

Τ' άλογο είναι μπέης (Κόνιτσα, Βούρμπιανη)
Χφ. 1569 Γ', σελ. 47, 119, Χ. Ρεμπέλη, Βούρμπιανη Κονίτσης, 1929

Όντας ανάφτ' ο πόλεμος πάν' ο μπέης να χέσ' (Κόνιτσα) (Ρεμπέλης, 1953: 195, αρ. 232)
«Λέγεται επ' εκείων, οίτινες εις κρισιμωτάτας στιγμάς ευρίσκουν αδικαιολόγητον αιτίαν και εύσχημον τρόπον υποχωρήσεως εκ δειλιάς πάντοτε ή εξ ατομικών, υπολογισμών»

Όντας ανάφτ' ο πόλεμος πάν' ο Μπέης να χέση (Κόνιτσα, Βούρμπιανη)
Χφ. 1569 Γ', σελ. 24, 227, Χ. Ρεμπέλη, Βούρμπιανη Κονίτσης, 1929

Πάει ο Μπέης να πνιγή γι' ένα κούτσουρο δαδί (Κόνιτσα) (Ρεμπέλης, 1953: 195, αρ. 245)
«Όταν έχη κανείς τα μέσα της ευζωίας δεν πρέπει να εκτίθεται εις κινδύνους δι' ευτελές και ασήμαντον κέρδος»

Πάει ο μπέης να πνιγή για 'να κούτσουρο δαδί (Κόνιτσα)
Χφ. 1908 Γ', σελ. 129, Δημητρ. Οικονομίδου, Λαογραφική αποστολή εις Κόνιτσαν, 1953

Ο καθένας έσω του μπέης αξίζει (Κύπρος) (Κυριαζής, 1940: 180)
Ερμηνεία: Ο καθένας είναι κύριος να πράξη ότι θέλη εις τό σπίτι του. Έσω = σπίτι

Είναι του Μπέη το ριζαύτι (Αμοργός)
Χφ. 1357 Β', σελ. 97, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Εκεί που κρέμαγ' ο μπέης τ' άρματα κρεμούν οι γύφτοι τ' άργατα (Παραμυθιά Θεσπρωτίας)
Χφ. 2273, σελ. 35, αρ. 267, Βασιλείου Π. Παυλίδου, Παραμυθιά, 1958

Εκεί που κρέμαγ' ο μπέης το σαθί κρεμάν οι γύφτοι το βρακί (Παραμυθιά Θεσπρωτίας)
Χφ. 2273, σελ. 35, αρ. 266, Βασιλείου Π. Παυλίδου, Παραμυθιά, 1958

Αγάς

Η λέξη *Αγάς* σημαίνει τον κύριο, τον αρχηγό, τον διοικητή (ΚΕΝΔΙ-ΙΛΑΝΕ). Ασφαλώς, αυτό παραπέμπει σε τίτλο στρατιωτικού αξιωματούχου (Λεξ. Κριαρά 1968). Φαίνεται όμως, ότι πέρα από τη στρατιωτική διοίκηση, η λέξη χρησιμοποιούνταν και στο πεδίο της πολιτικής, αφού –σε ορισμένες περιπτώσεις– σήμαινε και τον πρόκριτο της κοινότητας, ενώ συνεκδοχικά σημαίνει, γενικά, και τον Τούρκο (ΚΕΝΔΙ-ΙΛΑΝΕ).

Ός φορέας εξουσίας, ο Αγάς, παρουσιάζεται με ποικίλους τρόπους. Η σχέση

της συγκεκριμένης λέξης με την εξουσία (πολιτική, οικονομική-φορολογική, στρατιωτική) αναδεικνύεται μέσω της σκληρότητας και της αυθαιρεσίας, που πηγάζουν από την έπαρση της εξουσίας, όπως φανερώνουν οι ακόλουθες παροιμίες:

Αγάς του σαγού ένι βινάτο, ένι τζε τό σκυλί βινάτο (Καππαδοκία) – Αν ο αγάς είναι δυνατός, είναι και το σκυλί δυνατό

Χφ. 352, σελ. 38, Καππαδοκία, Π. Κ. Καρολίδης, 1885

Αφέντης είν' αγάς, απόθεν θέλει, ανεβοκατεβαίνει (Νάξος)

Χφ. 1762, 82, Νάξος, Ειρ. Καραπάτη

Κακός γι' αγάς, κακό δε βαθαίν! (Τελώνια Λέσβου)

Χφ. 1446, σελ. 354, Δ. Λουκάτος, Λέσβος Τελώνια, 1940

Δεν 'ξέρε ο Αγάς που ήρθ' από την Πόλι και ξέρετε σεις ζαγάργια (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 434, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α.

Κατά τον αγά και το καούκι του (Κρήτη) (Χορίς πηγή – άγνωστος συλλογέας)

Κατά τον αγά κι του καούκ (Σέρρες) (Σχινάς, 1911: 481, αρ. 1)

Κατά τον αγά και το καβούκι του (Γορτυνία)

Χφ. 489, 351, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος, 1907

Έτσι αγάδες; Στα στρώματα και στα παπλώματα γαμά και γώ κυράδες (Παραμυθιά Θεσπρωτίας)

Κυράδες, ελέγοντο από τους ραγιάδες αι αλβανίδες. Η παροιμία δηλοί ότι, όταν κανείς έχει όλα τα μέσα, δύναται κι' αυτός να τα κάνει όλα.

Χφ. 2273, σελ. 35, Βασιλείου Π. Παυλίδου, Παραμυθιά, 1958

Αυτά δι θα μας πάνα στους Αγά (Αυδήμιο Αν. Θράκης) (Ζήσης, 1936: 349, 51)

Ότι εύρ' ο καλός αγάς ας δεκατίση (Πάτρα)

Χφ. 3, 22, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα - Ήλις, κ.α.

Ό,τι εύρη ο καλός αγάς, ας δεκατίση (Πάτρα) (Καψάλης, 1923: 413)

Άλλες πτυχές της διαχείρισης της εξουσίας είναι η έπαρση ως αποτέλεσμα του αισθήματος παντοδυναμίας που δημιουργεί το συγκεκριμένο αξίωμα.

Εν ο αγάς ο γέρημος (Κύπρος) (Κυριαζής, 1940: 8)

«Εστερημένος φίλων και περιουσίας κομπάζει διότι έχει τον τίτλον του αγά. Λέγεται επί των εν απομονώσει διατελούντων και επί των δι' επουσιώδεις λόγους μεγαλοφρονούντων»

Αγάς, φαγάς (Πετροχώρι Μετρών Αν. Θράκης) (Χουρμουζιάδης, 1941: 192)

«Χαρακτηρισμός των Τούρκων, διότι εδημιούργουν αφορμάς προς πίεσιν των Χριστιανών, ίνα τους αναγκάσουν να τους δωροδοκήσουν».

Θύμισ' ο αγάς κι έκοψε την ψωλή του (Θεσσαλία)
Χφ. 883, σελ. 271 θ, 73, Θεσσαλίας, Κ. Νεστορίδης

Τ' αγά την έλαν εποίκες (Πόντος, Κοτύωρα) (Ακογλου, 1939: 466, αρ. 239)
Ηρθες σαν τον αγά. Άργησες, περπατούσες αργά-αργά για να ρθεις.

Γέροι θέλουν χαϊδέματα, αγάδες θέλουν άσπρα (Λαογραφ. Αρχείον, Εκ Γορτυνίας - αδήλου τόπου)

Πρός τους επιδιώκοντας να επιτύχωσι τι. «Πασών των ανεκδότων παροιμιών, τας οποίας είχε την ευγενή προθυμίαν ο διευθυντής του Λαογραφικού Αρχείου φίλος κ. Στ. Κυριακίδης να καταστήση μοι γνωστάς, αναγράφω και τον τόπον της προελεύσεως. Εις την δεκάτην παροιμίαν, η οποία είναι απόκομμα γνωστού δημοτικού άσματος, συγκρίνει ο ελληνικός λαός τον Τούρκον διοικητήν με τον Έλληνα δημογέροντα. Οποία, αληθώς, διαφορά! Τον Έλληνα κολακεύει εν απλούν δείγμα εκτιμήσεως, τον δε κτηνώδη Τούρκον μόνον ο κορσμός ενός αγενούς πάθους». (Καψάλης, 1923: 392, αρ. 10)

Η αίσθηση της παντοδυναμίας οδηγεί με τη σειρά της στην αμεριμνησία και την αεργία. Η χρήση των παρομοιώσεων σε πολλές από τις παρακάτω παροιμίες λειτουργεί και προειδοποιητικά.

Κάθεται σαν αγάς (Πάτρα)
Χφ. 3, 24, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ηλις, κ.ά.

Κάθεται σαν αγάς (αδήλου τόπου)
«Δια της πρώτης παροιμίας, με την οποίαν χαρακτηρίζει τους άεργους ευπόρους ο ελληνικός λαός, υποδηλοί ως χαρακτηριστικήν ιδιότητα τους Τούρκου άρχοντος την οκνηρίαν, την νωθρότητα του νου και του σώματος, το καθησιό. Επειδή ο στρατιωτικός διοικητής ήτο συγχρόνως και πολιτικός διοικητής, η λέξις αγάς κατήντησεν εις την ελληνικήν να σημαίνει τον Τούρκον άρχοντα εν γένει, πολλάκις δε και πάντα Τούρκον» (Καψάλης, 1923: 398, αρ. 1). Λαογρ. Αρχ. εκ Πατρών.

Περνά σαν αγάς (Κρήτη)
Χφ. 357, σελ. 3, Κρήτη, Α. Κοπάσης
Εσού αγάς, τζ' εγιώ αγάς, εψόφησε τ' απάριν (Κύπρος)
«Επί Τουρκοκρατίας οι αγάδες είχαν δούλους διά την καλλιέργειαν των κτημάτων των. Όταν απρακτούμεν όπως οι αγάδες, όταν δεν φροντίζομεν ούτε και επιμελούμεθα των συμφερόντων μας δεν είναι άπορον αν παραβλάπτωνται και καταστρέφονται. Επί αμελών και οκνηρών, υφιστάμενων σημαντικές ζημίας» (Κυριαζής, 1940: 8)

Αγάς ντιπ είν' αυτός (Αιτωλία)

Δηλαδή, άνεμ εργασίας απολαμβάνων όλων των αγαθών

Χφ. 880, σελ. 2, Αιτωλία, Λουκόπουλος, 1923

Συ είσαι αγάς από την Κόνιτσα; Κάτσε πάρε παράδες (αδήλου τόπου)

Χωρίς πηγή – Άγνωστος συλλογέας

Εξάπλωσε σαν αγάς Αζιώτης (Κρήτη)

Σημείωση: Αζος χωριό εν τω δήμω Ανωγειών της επαρχείας Μυλοποτάμου.

Ερμηνεία: φέρεται επί των μαλθακών.

Χφ. 441, 149, 1092, Κρήτη, ανωνύμου, 1892

Το γεγονός της υπέρβασης της κοινωνικής θέσης σχετίζεται, ενδεχομένως, με την προσπάθεια κολακείας σε φορείς της εξουσίας. Ουσιαστικά πρόκειται για τέσσερις παροιμίες, εκ των οποίων κάποιες έχουν και αρκετές παραλλαγές. Οι πέντε (5) εξ αυτών είναι αδήλου τόπου, οι άλλες τέσσερις (4) προέρχονται από τη Μ. Ασία (Λιβίσι) και δύο (2) από τη Γορτυνία. Η επίδειξη προσοχής από την πλευρά του εξουσιαστή προς τον εξουσιαζόμενο είτε διά της προσφώνησης με το μικρό του όνομα είτε διά της συζήτησης με αυτόν, δηλώνει την ανάγκη προσεταιρισμού της εξουσίας.

Ειπ' ο Αγάς «Ε, Παρασκευά» (Γορτυνία)

Αρ. 482, 797, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος, 1909

Είπεν η αάς «Ε! Παραскиβγά» (Αδήλου τόπου) (Καψάλης, 1923: 412, αρ. 1)

Είπιν ο αάς άει Παραскиηγά (Μικρά Ασία, Λιβίσι)

Είπε τις εις αλαζονευόμενον την ανωτέρω φράσιν. Δηλαδή: εθεωρούν τιμήν ύψιστην και μόνον ... εκόψεσ αυτούς ο αγάς με το όνομά των.

Χφ. 875, σελ. 79, Λιβίσι, Μουσαίος, 1889

Επίν η αάς «ε, Παραскиηγά» (Μικρά Ασία, Λιβίσι)

Λέγεται δι' εκείνους οι τινες κομπάζουσι φορτικώς για την εύνοιαν, ης ετυχόν ποτέ παρά τινος ισχυρού, και η τις ουδέν άλλο ήτο ή ότι ο ισχυρός ηυδόκησε να τον καλέση διά του ονόματός του.

Χφ. 2196, σελ. 127, αρ. 153, Λιβίσι, Κ. Γ. Λαμέρας, 1941

Κ' ιβώ μι τουν αάν μιλού, κι απού του σακκούλιν του γιμίννου (αδήλου τόπου)

«Επί παρελθούσης ευτυχίας. Εκδηλούται πόσον εκολακεύετο ο δυστυχής ραγιας διότι ο αγάς συνεζήτει με αυτόν» (Καψάλης, 1923: 412, αρ. 2)

Μιλού = ομιλώ, γιμίννου = γεμιζώ

Κιβώ μι τουν αάν μιλού, κι απού του σακκούλιν του γιμίννου (Αδήλου τόπου)

Χωρίς πηγή – άγνωστος συλλογέας

Ηβώ μι τον ααν μιλού κι' απόυ του σακκούλιν του γημίννου (Μικρά Ασία, Λιβίσι)
Χφ. 875, σελ. 79, Λιβίσι, Μουσαίος, 1889

Ιβώ με τον αάν μιλού κι' απ' του σακκούλιν του γημίννου (Μικρά Ασία, Λιβίσι)
Χφ. 2196, σελ. 137, Λιβίσι, Κ. Γ. Λαμέρας, 1941

Κι εγώ με τον αγά μιλώ κι' α' ττο το σακκούλι του γεμίζω (Γορτυνία Αρκαδίας)
Χφ. 482, 694, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος, 1909

Το μανίκ' μακρύν εν (αδήλου τόπου) (Καυάλης, 1923: 412, αρ.4)

Ερμηνεία: «*Επί ισχυράς προστασίας*»

«*Πόσον εκολακεύετο ακόμη, όταν κανείς ισχυρός Τούρκος τον επροστάτευεν*»

Του αγά έτον το χαϊγ, εδέβα μ' άτο (αδήλου τόπου)

«*Εκδηλούται πόσον εκολακεύετο πολλάκις ο δυστυχής ραγιάς διότι ο αγάς τον εδέχθη στο καϊκι του*». (Καυάλης, 1923: 412, αρ. 3)

Χαϊγ = καϊκι, εδέβα μ' άτο = πέρασε η καλή αυτή εποχή

Ωστόσο, το γεγονός αυτό δε σημαίνει ότι η εξουσία δεν αμφισβητείται:

Γάιδαρος δεμένος, Αγάς θερακθεμένος (Μακεδονία, Γρεβενά, Λαγκαδιά)

Χφ. 2612, σελ. 12, Παύλου Σταθοπούλου, Λαγκαδία Γρεβενών, 1962

Γάιδαρους διμένους, αγάς σιγουριμένους (Καταφύγιο Κοζάνης)

Χφ. 2311, σελ. 51, αρ. 163, Στεφάνου Χριστοφίδη, Καταφύγιον Κοζάνης, 1959

Γάιδαρος δεμένος, αγάς ασφαλισμένος (Μέγα Περιστέρι Ιωαννίνων)

Χφ. 3023, σελ. 292, αρ. 309, Δημητρίου Παππά, Μέγα Περιστέριον Ιωαννίνων, 1965

Αγριέυει κ' αγάς, τσακίζει βαρδάκια (Τύρναβος Λάρισας)

Χφ. 1411, Α. Τζαρτζάνος, Τύρναβος

Κουτός ο ραγιάς, κουτότερος ο αγάς, πάει το σαμάρι του μουλαργιού (αδήλου τόπου)
(Κορύλλος, 1917-1918:646).

Παρητηρούμε ότι η εξουσία δεν περιβάλλεται πάντα με κύρος, ενώ αναδεικνύονται κι άλλα αρνητικά της χαρακτηριστικά, όπως η ματαιότητα και η πολυγνωμία:

Τι αγάς κι τι μαχτής μια μέρα κινταβρώθηκαν (Τύρναβος Λάρισας)

Χφ. 1411, Α. Τζαρτζάνος, Τύρναβος

Δώδεκα μήνες – δεκατρείς αγάδες (Βιθυνία Μικράς Ασίας)

Χφ. 300, 45, 78, Μακρής Π., Βιθυνία, 1894

Ταυτόχρονα, η ανάδειξη αρνητικών χαρακτηριστικών της εξουσίας και της ενδεχόμενης αδικίας που προέρχεται απ' αυτήν, οδηγεί στην ανάγκη προστασίας από την ιεραρχικά ανώτερη αρχή:

Ο αγάς μου έχει και άλλον αγά (Αδήλου τόπου)

«Υπήρχον ραγιαδες οι οποίοι υπείλουν τόν εκβιαστήν διά προσφυγής εις ανωτέραν αρχήν»
(Καψάλης, 1923: 413, αρ. 5)

Ο Θεός του ζωδοβόλου 'ν' ο αγάς του (Απείρανθος Νάξου)

«Δηλαδή όπως ο άνθρωπος εξαρτάται από το Θεό, έτσι και το ζώο εξαρτάται από τον άνθρωπο, επομένως πρέπει να το φροντίζη» (Ζευγώλη – Γλέζου, 1963: 123, αρ. 1)
Αγάς = ο αγάς του, το αφεντικό του, ο κύριός του

Πάλ' ο παπάς Αλή πασάς, πάλε εγώ Δερβέν αγάς (Κύζικος – Πάνορμος Μ. Ασίας)

Χφ. 348, 61, 5, αρ 3, Πάνορμος Κυζίκου, Φ. Φιλιππίδης, 1916

Αφέντης μας έχ' αφέντ', κι αγάς μας έχ' αγάν (Σέρρες) (Σχινάς, 1911: 188)

Σήκ' αγά μου, να κάτσο' ο σούμπασης (Θεσσαλία)

«Επί των αγροίκων, των μη εννοούντων τα εαυτών καθήκοντα»

Χφ. 883, σελ. 582, Θεσσαλίας, Κ. Νεστορίδης

Οάε κάρνα οι τουρκκι βαργιάμ' το βεή δε δαρωπαύνα (Σκοπός Αν. Θράκης) (Πετρόπουλος, 1938-1939: 226)

Οι μεγάλοι δε λογαριάζουν τους μικρούς Βεβή αγάς αν. Ασχίμου μουχάτη του Π. Σκοπού.

Η προσφυγή στους ανώτερους θα μπορούσε να θεωρηθεί και μια μορφή αντίστασης απέναντι στην εξουσία, η οποία εκδηλώνεται με ποικίλους τρόπους:

Ο Αγάς κιουστέκια θέλει (Βογατσικό Μακεδονίας)

Χφ. 501 – 92, Βογατσικό Μακεδονία, Τ. Γρέζος

Αγάς μιλάει γαιδούρι κλάνει (Θεσσαλία – Μακεδονία)

Χφ. 883, 4, 21, Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Κ. Νεστορίδης

Καλά λέει η άγας: Όξου το γομάρι, μέσα του τρώ' η λύκος (Τρίκαλα)

Χωρίς πηγή – άγνωστος συλλογέας

Τον αγά άντσετζο, το σκαμνί έτοιμο ποίσο (Πόντος, Όφης) (Παπαδόπουλος, 1931: 61, αρ. 1625)

Ανάφερε τον αγά, ετοίμασε το σκαμνί του (Όφης ιδέ Χφ.1611)

Δέν γνωρίζει το σκυλί τον αγά του (Μακεδονία)

Χφ. 43 Α', σελ. 31, Μακεδονία, Ι. Τσικόπουλου, 1910

Όχι αγά μου, χίλια μονάχα κι ένα μόδι καρύδια (Πύργος Ηλείας, Ρ. Παδελουπούλου) – (Αδήλου τόπου) (Καψάλης, 1923: 413, αρ. 3)

Μόδι = μέτρο ξηρών καρπών

Γελάς, αγά μου, μα κακά γελάς (Πάτρα)

Εις την παροιμίαν ταύτην υπόκειται ο εξής μύθος: Μια φορά σ' ένα χωριό ένας έκανε αστεία κ' εγελάγανε ούλοι, μαζί και ο αγάς του χωριού. Μερικοί κλέφταις εβάλανε βουλή να γδύσουν (κλέψουν) τοσπίτι του αγά και για να μην τοις καταλάβη, έβαλαν τον αστέιον κ' έκανε αστεία και εκείνοι εκάνανε τη δουλειά τους. Μαζί με τους άλλους που γελάγανε κι ο αγάς. Ένας που ήξερε το μυστικό έλεγε: Γελάς, αγά μου, μα κακά γελάς.

Χφ. 2268 Β', σελ. 344, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α., 1910

Το φαινόμενο της αποδοχής-υποταγής στην εξουσία παρουσιάζει μεγαλύτερη συχνότητα σε σχέση με την αντίσταση που εκφράζουν οι παραπάνω παροιμίες. Η πιο συχνή και γνωστή παροιμία είναι «Κόψε με αγά μου ν' αγιάσω», η οποία παρουσιάζει πολλές παραλλαγές (Κύπρος, Αμοργός, Σέρρες, Ρούμελη, Μ. Ασία). Υπάρχει η άποψη ότι «*διά της παροιμίας ταύτης εμπαιζονται οι μη τολμώντες ν' αντιτάξωσι το δίκαιόν των εις την αυταρεσίας του Τούρκου*» (Καψάλης, 1923: 413).

Αν είναι για γά τουρκέμο, να γίνω αγάς (Αγιάσος Λέσβου)

Αν είναι για ζαπτιές, καλά κάθομαι. Δηλαδή: αν θα κάμης κάτι, ν' ζίζεις.

Πά στην βαντρειά λέγετ' αυτό

Χφ. 1446, Γ', σελ. 18, Δ. Λουκάτος, Λέσβος, Αγιάσος, 1940

Ο Χαλήλ αγάς εξέρει άτο (Πόντος)

Χφ. 31 Α', 71, 605, Ποντιακά, Ι. Βαλαβάνης, 1874

Σκότωσέ μ' αγά μου ν' αγιάσω (Αμοργός)

Χφ. 1357, σελ. 101, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Κόψι μ' αγά μ', ν' αγιάσου (αδήλου τόπου)

Προς τον άγαν υπομονετικόν κ' πειθήνιον

Χωρίς πηγή – άγνωστος συλλογέας

Κόψι μι, αγά μ', ν' αγιάσου (Σέρρες) (Σχινάς, 1911: 181, αρ. 2)

Δημώδης υπομνηματισμός της παροιμίας «Έναν κινό, όταν ου Σουλτάνους πήρι του βασίλειου, τότε έτς έλιγαν οι άνθρωπ' τις πινρούσι η ιδέα ότι θ' αγιάσουν, ινώ έπριπι να πάρουν του σπαθί κι να βγούν όζου»

Κόψι μι, αγά μ', ν' αγιάσου! (Ρούμελη) (Τσιτσάς, 1956: 75, αρ.5)

Κόψε με αγά ν' αγιάσω (Μικρά Ασία – Βουρλά) (Μηλιώρης, 1957: 414, αρ. 15)

Το λέγανε για τους Χιώτες. Φράση κοροϊδευτική για όσους υποχωρούσανε χωρίς αντίδραση.

Κόψε με αγά μου ν' αγιάσω (Κύπρος) (Κυριαζής, 1940: 11)

«Αδυνατούντες να υπεραμυνθώσι οι Κύπριοι φέρονται ως κολακεύοντες τον Τούρκον δια να κινήσωσι τον οίκτον του. Υποθέτομεν ότι δεν είναι γνησίως Κυπριακή λεγόμενη κατ' απομίμησιν ίσως του περί Χίου λεγομένου».

Σκότωσέ με αγά ν' αγιάσης (Κρήτη – Βιάννος)

Λέγεται περί εκείνων, ..., ελεινήν κατάστασιν έχουσι περιέλθει ώστε προτιμότερα είναι δι' αυτούς ο θάνατος ή η ζωή.

Χφ. 46, σελ. 68, Βιάννος Κρήτης, Σταυρ. Λουλάκης, 1917

Σκότωσέ μ' αγά, γ' αγιάσης (αδήλου τόπου)

«Η πρώτη παροιμία λέγεται υπό τού εξαντλήσαντος πάντα τά επιχειρήματα τού δικαίου του προς τον αμετάπειστον, εκ κακής προθέσεως, αντίδικον Τούρκον. Εκ φόβου ο αδικούμενος χριστιανός αρκείται να απευθύνη μόνον ελαφράν διαμαρτυρίαν. Είναι ώς να λέγη Δηλαδή: προς αυτόν “δεν μένει άλλο, αφού επιμένεις, παρά νά μέ σκοτώσης γιά νά αγιάσης”» (Καψάλης, 1923: 413, αρ.2) Λαογρ. Αρχ. εκ Κρήτης

Τόσο το φαινόμενο αντίστασης, απέναντι στην εξουσία, όσο και αυτό της υποταγής αναδεικνύει ένα πολύπλοκο σύστημα σχέσεων, το οποίο σε παροιμιακό επίπεδο αναδεικνύει το ζήτημα της μεταβολής ή μη της κοινωνικής θέσης:

Του Ρώσου πρέπει τ' άλογον, του Φράγκου το καράβιν, του Άραβος η κάμηλος, του Τούρκου τ' αγαλίκιν (Μακεδονία) (Καψάλης, 1923: 415, αρ.1)

Κάτου ο αγάς παν' ο καράς (Παραμυθιά Θεσπρωτίας)

Λέγεται γιά κείνους που ενώ δέρνουν αναστρέφονται οι όροι

Χφ. 1365, σελ. 434, 147, Σπ. Μουσελίμης, Παραμυθιά, 1938

Ως που χάρτει ο αγάς μου πάει ο αρκάς μου (Μικρά Ασία – Βουρλά) (Μηλιώρης, 1957: 414, αρ. 11)

Όταν εκδηλώνεται μία προστασία καθυστερημένα, ενώ γίνηκε πια το κακό

Έχεις αγά: Έχεις κι αρκά (Μικρά Ασία – Βουρλά) (Μηλιώρης, 1957: 414, αρ. 9)

Όταν έχεις ισχυρούς προστάτες, τότε και υπολογίζεσαι

(2) Τουρκ.= στήριγμα

Εκεί που κρεμούσ' αγάς τ' άρματα κρεμά ο γύφτος τ' άργανα (Θεσσαλία)

Επί της μεταβολής των ανθρώπων.

Χφ. 883, σελ. 173 Ε', 244, Θεσσαλίας, Κ. Νεστορίδης

Κοίταζε και μη μιλάς να περνάς ωσάν αγάς (Ζαγορά Πηλίου)

Χφ. 304, σελ. 18, Ζαγορά, Αιλιανός, 1874

Δουλεύου σα σκλάβους κι τρώου σαν αγάς (Ακαρνανία)

Χφ. 1421, σελ. 13, Δ. Λουκόπουλος, Ακαρνανία, 1926

Ο αγάς δέρνει εμένα / εγώ δέρνω σένα (αδήλου τόπου) (Καψάλης, 1923: 405, αρ.1)

Ο Γιάν αγάς εφούτιζεν κι η λάμπα ενεβήεν (Κοτύωρα, Πόντος) (Άκογλου, 1939:448)

Ο κυρ Γιάννης έκλασεν κι έσβησε η λάμπα. Σκωπτικά εύθυμη έκφραση για τους καυχησιάρηδες που δεν κατάφεραν τότε τίποδε.

Σού αγά, μπου αγά, (δυσαναγν. τα σού και μπου), *ποιος θα ποτίση το γομάρι* (Θεσσαλία)
Επί των θεωρούντων σ' αυτόν ομοίους προς τους ανωτέρους και αποφευγόντων την εργασίαν.

Χφ. 883, σελ. 581, 86, Θεσσαλίας, Κ. Νεστορίδης

Η ύπαρξη αντιθέσεων και αντιφάσεων, βασικό χαρακτηριστικό της παροιμίας, αναδεικνύει το γεγονός ότι η παραλλακτικότητα των παροιμιών έγκειται περισσότερο στην περίπτωση χρήσης τους. Συνεπώς, άλλες αναδεικνύουν την αξία της σταθερότητας και προστασίας των κεκτημένων π.χ. «Κοίταξε να μη μιλάς να περνάς ωσάν αγάς» και άλλες την διεκδίκηση π.χ. «Κάτου ο αγάς πάν ο καράς».

Τέλος, με δεδομένο ότι συνεκδοχικά η λέξη *Αγάς* σημαίνει και τον Τούρκο (βλ. παραπάνω), υπάρχουν παροιμίες που αναφέρονται σε γενικά χαρακτηριστικά των Τούρκων και στη συγκεκριμένη περίπτωση σ' αυτό της ρυπαρότητας:

Ζεύκι ο αγάς στάχερα (Πάτρα)

Χφ. 3, 25, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ηλις, κ.ά.

Ζέφκι αγάς σ' άχυρα (Λαογρ. Αρχ. εκ Πατρών) – αδήλου τόπου (Καψάλης, 1923: 402, αρ. 2)

Ζέφκι αγάς, στα κόπρια (Βεν. Παρ. 91 Ζ 9) – αδήλου τόπου (Καψάλης, 1923: 402, αρ. 1)

Κεχαγιάς

Ο Κεχαγιάς (kahya) ήταν εκπρόσωπος του Βεζίρη με, κύρια, αρμοδιότητα τη διευθέτηση διαφόρων υποθέσεων του (Παπασταματίου, 2015: 80). Το παροιμιακό υλικό προερχόμενο εξ ολοκλήρου από τον Πόντο και την Ανατολική Θράκη, αναδεικνύει την ευρύτερη χρήση του όρου και αναφέρεται, κυρίως, στην προσπάθεια επιβολής της εξουσίας.

Ο κεχαγιάς αγαπά με. Και ντο λέγ'τσε; Λέλι μ μερ έσνε; (Πόντος)

Ο δήμαρχος αγαπά με. Και τι σοι λέγει; Αιδοιόν μου που ήσθα;

Ερμηνεία: Επί των εκ χαμερπείας και τας ύβρεις των κρειπτόνων θωπείας λογιζομένων.

Χφ. 31 Α', 80, 44, Ποντιακά, Ι. Βαλαβάνης, 1874

Κεχαγιά δε σ' έβανανα (Ανατολική Θράκη, Σκοπός) (Πετρόπουλος, 1938-1939: 224)
Δεν σου δίνουμε λογαριασμό

Κεχαγιά δε σ' έχω (Ανατολική Θράκη) (Σταμούλη-Σαραντή, 1959: 299)
Μην ανακατεύεσαι στις δουλειές, δε σ' έβαλα επιθεωρητή

Κιχαγιά δε σ' έβανα (Θράκη, Αυδήμιο) (Δεληγιάννης, 1937-1938:82)
Δεν έχω να σου δώκω λογαριασμό

Καδής

Η λέξη *Καδής* (*kadi*) σημαίνει τον ιεροδικαστή. Ο ιεροδικαστής ήταν «απόλυτα ανεξάρτητος στο δικαιοδοτικό έργο του, αλλά εξαρτημένος από την πολιτική διοίκηση αναφορικά στην εκτέλεση των αποφάσεών του. Από την άλλη, το ιεροδικείο αποτελούσε το σημείο αναφοράς κάθε ελεγκτικής διαδικασίας όσον αφορά σε έκνομες διοικητικές πράξεις ή παράτυπες δημοσιονομικές δραστηριότητες. Ο ιεροδίκης είχε δικαίωμα αναφοράς απευθείας στον αυτοκράτορα, και κατ' ακολουθία, αποτελούσε τον κύριο και άμεσα προσβάσιμο εκπρόσωπο της κεντρικής εξουσίας στα μάτια των ραγιάδων, μεσολαβητή ανάμεσα σε αυτούς και το σουλτάνο. Γίνεται αντιληπτό ότι αν οι ενέργειες των στελεχών της επαρχιακής διοίκησης αντανάκλουν τις κρατικές (και συχνά τις ιδιωτικές τους) θεωρήσεις, ο ιεροδίκης αναλάμβανε το ρόλο υπερασπιστή των συμφερόντων των χωρικών και των κατοίκων των πόλεων» (Παπασταματίου, 2015: 88).

Το σχετικό παροιμιακό υλικό είναι αρκετά πλούσιο και αντανάκλα, ενδεχομένως, το γεγονός ότι ο Καδής ήταν ο συνδετικός κρίκος μεταξύ ραγιάδων και κεντρικής εξουσίας. Οι παροιμίες του υλικού μας αναφέρονται στην νομική προστασία που μπορεί να παρέχει ο θεσμός του καδή στον υπόδουλο ραγιά, όχι με τα χαρακτηριστικά της δικαιοσύνης, ως όφειλε να έχει εκ του θεσμικού του ρόλου, αλλά μέσα στο πλαίσιο κάποιας συνδιαλλαγής, η οποία χαρακτηρίζεται από την δωροδοκία, τη συγγενική ή φιλική σχέση, με αποτέλεσμα να κυριαρχούν η αδικία, το ψέμα, αλλά και η ειρωνεία απέναντι στο πρόσωπο του.

Προστασία

Είναι με τον κατή γενιά (αδήλου τόπου)

Ερμηνεία: Δια τον υπερχαίροντα ή εγκυαχόμενον δι ασήμαντον απολαυήν ή τιμήν της οποίας έτυχεν

Χφ. 490 – 8 – 42, ανωνύμου

Είναι με τον κατή γενιά (αδήλου τόπου)

Ομοία: Έχει μπάρμπα στην Κορώνη

Χφ. 883, σελ. 162 Σ', 148, αδήλου τόπου, Κ. Νεστορίδης

Οπού έχει φίλον τον κατή, τον μπέη δεν τον φοβάται (αδήλου τόπου)

Χωρίς πηγή – άγνωστος συλλογέας

Είναι με τον κατή γενιά (Λακωνία)

Ερμηνεία: Επί των εχόντων προστασίαν ή και ειρωνικώς

Χφ. 330, 500, 251, Κ. Νεστορίδης, 1889

Είναι με τον κατή γενιά (αδήλου τόπου)

Ερμηνεία: Δια τον υπερχαίροντα ή εγκουχόμενον δι ασήμαντον απολαυήν ή τιμήν της οποίας έτυχεν

Χφ. 28, 42, αδήλου τόπου, αγνώστου

Οπ' όχει τον κατή, το Μπέη δεν φοβάται (Ιωάννινα)

Χφ. 918, σελ. 37, 697, Κατζιούλης, χφ. Τεργ.

Έχ' με τον κατή γενιά (Ηπειρος, Κόνιτσα, Βούρμπιανη)

Λέγεται ειρωνικώς για ένα, ο οποίος επαίρεται επί τη αποκτήσει νέου καλού συγγενούς

Χφ. 1569 Γ', σελ. 42, 47, Χ. Ρεμπέλη, Βούρμπιανη Κονιτσης, 1929

Οπόχει φίλο τον κατή, τον Μπέτο τονε χέζει (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 838, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Έχ' με τον κατή γενιά (Ηπειρος, Κόνιτσα)

Χφ. Ρεμπέλη, Κονιτσιώτικα, Αθήνα, 1953, σελ. 207, αρ. 48

Είναι με τον κατή γενιά (Αρκαδία, Κυνουρία, Βούρβουρα)

Αρ. 784, σελ. 48, Βούρβουρα Κυνουρίας, Κ. Ρωμάος, 1920

Όπ' έχει φίλο τον κατή, το μπέη δε φοάται (αδήλου τόπου) (Καμάλης, 1923:405)

Οπόχει φίλον τον καδή, τον μπέη δεν φοβάται (Αμοργός)

Χφ. 1357 Ε', σελ. 1, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Είναι με τον κατή γενιά (Ηπειρος, Ζαγόρι, Βίτσα)

Χφ. 36, σελ. 142, Ήπειρος [κυρίως Βίτσης Ζαγορίου], Δ. Μ. Σάρρος

Αδικία

Ο καδής γαμεί τημ μάνας σου, τζ' εσου πουν να πας ν' αγκαλέσης (Κύπρος) (Κυριαζής, 1940: 203)

Όταν το δίκαιόν μας εξαρτάται από ισχυρότερον μας έχοντα αντίθετον συμφέρον, πως θα τύχωμεν δικαιοσύνης

Aneni Kadi yaparsa kime sikayet ordersine

Σαν φιλά ο καδής την μάνα σου, που θα πας να κριθής; (Αμοργός)

Χφ. 1357 Ε', σελ. 87, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Σαν δέρνη ο καδής την μάννα σου, που θα πας να κριθής; (Αμοργός)

Δέρνη = υποδηλούται άσεμνον

Χφ. 1357 Ε', σελ. 87, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Σα φ'λα ο καδής τ' μάννα σου, που να πας ν' αγαλέσεις; (Σκύρος) (Περδίκας, 1943: 47)

Όταν το κακό είναι ριζικό, πως να το διορθώσεις;

Σαν φιλά ο καδής τη μάνα σου, που να 'πάης να 'γκαλέσης (Ρόδος)

Χφ. 462, 208, 722, Ρόδος, Γ. Δρακίδης, 1917

Ο καδής μας κατατρέχει, που θα πάμε να κριθούμε; (Καψάλης, 1923:405)

Καδής γαμά τη μάννα σου, κι συ που πάης να κριθής (Μικρά Ασία, Λιβίσι)

Χφ. 875, σελ. 44, Λιβίσι, Μουσαίος, 1889

Ο καδής αυτενώνει τημ μάνα σου, που θα πάης να κριθής (Κάρπαθος)

Χφ. 431 – 130, Κάρπαθος, Ε. Μανωλακάκης, 1893

Σαν φιλά ο καδής τη μάνα σου, που να 'πάης να 'γκαλέσης (Ρόδος) (Δρακίδης, 1937: 212)

Όταν ο καδής φιλά τη μάννα σου, που θα πας να κριθής; (Καψάλης, 1923:404)

Σαν σου βαστά τη γυναίκα σου ο καδής, που θα πας να κλαφθής; (Καψάλης, 1923:404)

Αν σε γαμήση ο κατής, που θα πας να κριθής; (Μακεδονία)

Χφ. 494 – 154, Μακεδονία, Ι. Τσικόπουλος

Ο κατής μας κατατρέχει, που θα πάμε να κριθούμε; (αδήλου τόπου) (Δημητρακόπουλος, 1912: 104)

Ο λαός θεωρεί εαυτόν απροστάτευτον απέναντι του αδικήσαντος αυτόν δικαστού και ουδαμού βλέπει καταφύγιον προς ανόρθωσιν του αδικήματος

Κατής γαμεί τη μάννα μας, ημείς που θα κριθούμε; (Αιτωλία)

Ερμηνεία: Επί παρανομούντος εντεταλμένου την τήρησι των νόμων

Χφ. 514, Αιτωλία, Λουκόπουλος, 1927

Ο κατής γαμεί τη μάννα του κ' εμέ ποιος θα με κρίνη (αδήλου τόπου) (Καψάλης, 1923: 404)

Αν σι γαμήσ' ου κατής που θα πας να κριθής; (Ηπειρος, Ζαγόρι) (Αναγνωστόπουλος, 1910: 317)

Όταν δικαστής είναι ο αδικήσας ή εν γένει ισχύων τις, ου η αδικία θέλει μείνει ατιμώρητος

Αν σι τιτώσει η κατής, που θα πας να κριθείς; (Ρούμελη)

Διατρανώνει το παντοδύναμο της δικαστικής εξουσίας. Ύστερα από το Θεό θα είναι αυτή Σεραφεΐμ Τσιτσά, Ρουμελιώτικες Παροιμίες, Περιοδ. Φθιώτις, έτος Β' (1956), σελ. 75, αρ. 5

Ο κατής γαμεί τη μάννα του κ' εμέ ποιος θα με κρίνει (Κεφαλληνία)

Χφ. 337, 120, 180, Κεφαλληνία, Σπ. Μαρινάτος

Ο κατής γαμεί τη μάνα μ' που να πα να το πα; (Λήμνος, Βάρος)

Παροιμία λεχθείσα στο δικαστήριο από κάποιον Λημιόν

Χφ. 1160 Α', σελ. 193, Γ. Μέγας, Λήμνος, Βάρος, 1938

Κατής φιλεί τη μάννα μας, κι εμείς που θα κριθούμε; = Silent inter arma leges = La forra la tacere la ragione (Επτάνησος)

Χφ. 1423, φύλ. 22 Α', 91, χφ. Κολλυβά

Αν σι γαμίσ' ου κατής που θα πας να κριθής; (Ηπειρος – Θεσσαλία)

Ερμηνεία: Ο παθών υπό άρχοντος τίποτε δεν κερδαίνει, εάν ζητήση να δικαιωθή

Χφ. 427 – 7 – 20, Ήπειρος και Θεσσαλία, Ανωνόμου

Αν σι γαμίσ' ου κατής που θα πας να κριθής; (αδήλου τόπου) (Καψάλης, 1923: 405)

Κατής γαμεί τη μάννα σου που να βρης το δίκιο σου; (Πάτρα)

Χφ. 3, 325, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α.

Αν σε δείρη ο κατής που θα πάγης να κριθής (Αδριανούπολη, Κοζάνη)

Χφ. 180, 139, 293, Αδριανούπολις, Κοζάνη, Αστ. Ζήκος, 1892

Ο κατής τη μάννα μας γαμεί που θα πάμε να κριθούμε; (Λακωνία)

Χφ. 330, 1073, Κ. Νεστορίδης, 1889

Όταν σε γαμάη ο κατής, που θα πας για να κριθής; (Παραμυθιά Θεσπρωτίας)

Παροιμία που δείχνει την αδυναμιά να βρης δίκη, όταν αδικείσαι από ισχυρόν

Χφ. 2273, σελ. 26, αρ. 181, Βασιλείου Π. Παυλίδου, Παραμυθιά, 1958

Αν σι γαμίσ' ου κατής που θα πας να κριθής; (Νεγάδες Ιωαννίνων)

Όταν δικαστής είναι ο αδικήσας ή εν γένει ισχύων τις, του οποίου η αδικία θέλει μείνει ατιμώρητος

Χφ. 1570, σελ. 389, Μ. Οικονόμου, Νεγάδες, 1939

Όντα σι πλακών' ου κατής, που θα πα' να κριθής (Ηπειρος, Δολιανά)

Χφ. 45, σελ. 110, αρ. 858, Ήπειρος, Δολιανά, Α. Κοντοπάνος, 1915

Όταν σε γαμάη ο κατής, που θα πας για να κριθής; (Παραμυθιά Θεσπρωτίας)

Χφ. 2740, σελ. 45, αρ. 255, Βασιλείου Π. Παυλίδου, Παραμυθιά, 1963

Κατής γα... τη μάννα σου, που να βρης το δίκιο σου! (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 468, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α., 1910

Σα σε ψειρίσ' ο κατής, σε ποιον θα πας να κλαυτής; (Αν. Θράκη, Πετροχώρι Μετρών)

(Χουρμουζιάδης, 1941: 232)

Αν οι γαμίσ' ου κατής που θα πας να κριθής (Ηπειρος και Θεσσαλία)

Ερμηνεία: Ο παθών υπό άρχοντος τίποτε δεν κερδαίνει, εάν ζητήση να δικαιωθή

Χφ. 27, 20, Ήπειρος και Θεσσαλία, ανωνύμου

Σα σι γαμήση ο κατής, που θα πα να κριθής (Λάρισα, Τύρναβος)

Χφ. 1411, Α. Τζαρτζάνος, Τύρναβος

Πουλεί ο κατής τη μάννα του, χίλιαι χιλιάδαι γρόσα! (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 979, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Σαν σε κρίνη ο καντής, που θα πας να κριθής (Χανιά)

Εφημ. Παρατηρητής Χανίων, 2-6-1929

Πουλειέται η μάννα του κατή, χίλιαι χιλιάδαι γρόσα! (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 979, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Και κατής και νταβατζής (αδήλου τόπου)

Χφ. 410, Π. Κουμανούδης

Ψέμα

Εν ο καδής ο αβάνης (Κύπρος) (Κυριαζής, 1940:170)

Λέγεται διά τους κατηγορούντας άλλους ψευδώς διά να καρπωθώσι ωφελείας

Ειρωνεία

Κατής διαβαίνει γομάρια κλάνουν (Λακωνία)

Χφ. 330, 846, Κ. Νεστορίδης, 1889

Κατής διαβαίνει γομάρια κλάνουν (Θεσσαλία)

Χφ. 883, 314, 319, Θεσσαλίας, Κ. Νεστορίδης

Τεμπελιά

Να 'ταν η δουλειά καλή, έκαμ(ν)έν την κι ο καδής (Ρόδος) (Βρόντης, 1939:113,1948: 127)

Για τους οκνηρούς

Νάταν η δουλειά καλή, έθελεν την κι 'ο καδής, εν εκάθιζεν να ρούζη κι ' (Καστελλόριζο)

Χφ. 434 - 81, Καστελλόριζο, Αχιλ. Διαμαντάρας

Να 'τον η δουλιά καλή έκαμνέ την κι 'ο καδής (Ρόδος, Αφάντου) (Καληδόνης, 1930: 114)

Διάφορα

Το 'μαθε κι ο κωφός ο Καδής (Μικρά Ασία, Κυδωνία) (Μπίμπελας, 1956: 117)

Ας με κράζουσιγ Κατίνα, τζ'ας λαμπάζω που τημ πείναν (Κύπρος) (Κυριαζής, 1940: 243)

Κατίνα αντί Κα(δ)ίνα, εκ του Καδής

Ο κατής ετούρκσεν (Πόντος, Τραπεζούντα)

Χφ. 212, 59, 511, Ποντιακαί παροιμίες, Τραπεζούς

Ως το λέει ο κατής, να το πη και ο μουφτής (αδήλου τόπου)

Χωρίς πηγή – άγνωστος συλλογέας

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Όπως λες εσά, γυνάικα, όπως λέγω 'γω, να λεγε και ο κατής, δικό μας θα 'ταν το χωράφι
(Μακεδονία)

Χφ. 43 Α', σελ. 33, Μακεδονία, Ι. Τσικόπουλος, 1910

Ό,τι λίου εγώ κι ο άντρας μου, αν το ειπή κι ο κατής το κερδίσαμε το γαϊδούρι (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 419, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α.

Ό,τι λέει ο Γιάννης να λέγε κι ο κατής, το 'παιρνε ο Γιάννης το ψωράφι (αδήλου τόπου)

Χωρίς πηγή – Άγνωστος συλλογέας

Μιλάει 'σαν ταϊσμένος κατής (Πάτρα)

Ταϊσμένος = δωροδοκημένος

Χφ. 2268 Β', σελ. 468, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α., 1910

Ο Θεός να τ' αυγατίση κι ο κατής να διακονίση (Ήπειρος)

Χφ 395, σελ. 37-38, αρ. 178, Ήπειρος, Σωφρόνιος, 1877

Έρχεται 'σαν ντροπιασμένος κατής! (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 484, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α., 1910

Αμόν το λέγω εγώ, αν λέγι' και ο Κατής, το χωράφ τ' εμέτερον εν (Πόντος, Χαλδία)

Χφ. 712 – 71, Χαλδία, Μελανοφρύδης, 1911

Ο Θιός να τ' αβγατίσ(η) κι ο Κατής να διακονίσ(η) (Ήπειρος, Ζαγόρι)

Λέγεται η παροιμία, όταν φορολογία μεγάλη πληρώνει κάποιος, αλλά και σαν ευχή μετά το φαγητό μαζί με το σχήμα του σταυρού

Χφ. 1571, σελ. 292, Δ. Παπά, Ζαγόριον, 1940

Ο κατής από μπρος σε γλύφει κι' από πίσω σε τσαγγρανεί (Αμοργός)

Χφ. 1357 ΣΤ', σελ. 13, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Όταν θα γένης, ή κατής να γένης ή μουφτής (Μικρά Ασία, Σινώπη)

Χφ. 1141, σελ. 200, Μ. Λιουδάκη, Σινώπης, 1938

Της νύχτας ο κατής τα σιάζ' ούλα (Μικρά Ασία, Κύζικος) (Καψάλης, 1923: 405)

Της νύχτας ο κατής πολλά κάν' (Μικρά Ασία, Κύζικος) (Καψάλης, 1923: 405)

Και του κατή, στο κεφάλι θα του ρθη (αδήλου τόπου)

Χωρίς πηγή – Άγνωστος συλλογέας

Θα τον πάρουν οι Εβραίοι στον κατή (αδήλου τόπου)

Χωρίς πηγή – άγνωστος συλλογέας

Καλόν ο λόγον του γατή, αν κρατή (Πόντος, Σάντα) (Παπαδόπουλος, 1929: 123)

Α. Α. Παπαδόπουλος, Αρχεϊον Πόντου Β' (1929), σελ. 123, 783

Καλός ο λόγος του γατή, αν κρατή (Πόντος, Κερασούντα)

Καλός ο λόγος του κατή αν βαστάζει (Παπαδόπουλος, 1929: 123)
Ερμηνεία: Επί λόγου η συμβουλής των οποίων η αποδοχή είναι απίθανος
 Α. Α. Παπαδόπουλος, Αρχαίον Πόντου Β' (1929), σελ. 123, 783

Σύρε κι έλα στον κατή έμαθα τον Μπεκησαχτή (Λακωνία)
 Χφ. 330, 1483, Κ. Νεστορίδης, 1889

Μέσον άσκησης της διοίκησης (φιρμάνι)

Η λέξη *φιρμάνι* (τουρκ. *ferman*) σημαίνει αυτοκρατορικό διάταγμα (Sugar, 1994: 369). Είναι αντιληπτό, ότι πρόκειται για διαταγή στο ανώτερο δυνατό επίπεδο. Στον παροιμιακό λόγο η λέξη χρησιμοποιείται για αυτό που δεν μπορεί να αποφευχθεί και το οποίο θα πραγματοποιηθεί σίγουρα, εκφράζοντας τον αντίκτυπο που είχαν για την οθωμανική περίοδο τα αυτοκρατορικά διατάγματα:

Άδγειους είσι αγά μ'; Γράψε μας ένα φιρμάνι (Τόρναβος Λάρισας)
 Χφ. 1411, Α. Τζαρτζάνος, Τόρναβος

Η ευκή φιρμάνι κι ο κάλοϊς ροδάνι (Πετροχώρι Μετρών, Αν. Θράκης) (Χουρμουζιάδης, 1941: 228)

Σον προστάγή κι ο λόγος σου φιρμάνι (Ανατ. Θράκη) (Σταμούλη-Σαραντή, 1956: 305)

β) Κοινωνικές διακρίσεις (κοτζαμπάσης, αφέντης, καπετάνιος, ραγιάς)

Κοτζαμπάσης

Η λέξη *κοτζαμπάσης* (τουρκ. *kocabaşı*) σημαίνει τον επικεφαλής του συμβουλίου ενός χωριού (Redhouse, Yeni Türkçe – İngilizce Sözlüğü, 1968). Σαφώς, η λέξη παραπέμπει στους κοινοτικούς θεσμούς, την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (Ασδραχάς, 1986: 45-62, και 1988: 3-36(I) και 1988: 229-258(II), Κοντογιώργης, 1982: 44-46), όπου οι κοινότητες είχαν υπό τον πλήρη έλεγχο τους την είσπραξη των φόρων που η κεντρική διοίκηση όριζε, σύμφωνα, με τις εκτιμήσεις της. Η κύρια φορολογία προέκυπτε από την αγροτική οικονομία σε χρήμα και σε είδος, την οποία ιδιοποιείτο το Κράτος με στόχο την ανακατανομή στους εκπροσώπους του στρατιωτικού, διοικητικού και θρησκευτικού μηχανισμού. Απ' αυτό το λήμμα αναδεικνύονται οι διοικητικές πτυχές της εξουσίας, θετικές και αρνητικές:

Ζη σαν Κοτσάμπασης (Θεσσαλονίκη, Λαγκαδάς, Λητή)

Γενικά ο Κοτσάμπασης είχε μεγάλην ισχύν και ήτο γενικός αρχηγός, εζ' ου και η συνηθισμένη φράσις

Χφ. 2440, σελ. 9, Αθην. Σωτηροπούλου, Λητή (Αειβάτι) Λαγκαδά Θεσσαλονίκης, 1962

Δώδεκα κοτσαμπασήδες, δεκατρία καλαμάρια (Λακωνία)

Χφ. 330, σελ. 465, Κ. Νεστορίδης, 1889

Δώδεκα γκουτζιαμπασήδες, δεκαπέντε καλαμάρια (Κόνιτσα) (Ρεμπέλης, 1953: 183, αρ. 73)

Λέγεται επί πολυαρχίας, όταν πολλοί ανίκανοι, αλλά φιλόδοξοι, παρουσιάζονται ως έχοντες έγκυρον και αυθεντικήν γνώμην διά τα κοινά.

Αφέντης

Η λέξη *αφέντης* είναι μεσαιωνική και προέρχεται εκ του αρχαίου *αυθέντης* (ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ), που, κυριολεκτικά, σήμαινε αυτόν που κάνει οτιδήποτε με το χέρι του, τον αυτουργό, τον πραγματικό δολοφόνο (Λεξικό Lidell & Scott 2007). Βεβαίως, η κυρίαρχη σημασία της λέξης είναι αυτή του απόλυτου άρχοντα.

Θα πρέπει, όμως, να επιστημόσουμε ότι μεγάλο μέρος του παροιμιακού υλικού, του αποθετηρίου του ΚΕΕΛ, που αφορά το συγκεκριμένο λήμμα, προέρχεται από τα Επτάνησα, μία περιοχή εκτός των ορίων της οθωμανικής κυριαρχίας.

Καθίσταται φανερό ότι ο παροιμιακός λόγος αναδεικνύει βαθύτερους κοινωνικούς προβληματισμούς, που αφορούν τον κοινωνικό και ταξικό χαρακτήρα της σημασίας του λήμματος, χωρίς να περιορίζεται στο πεδίο των εθνολογικών χαρακτηριστικών:

Ο αφέντης κι αν τον κερατώσης, εύκολο είναι που να σε χορέση, μα ο αφέντης που να σε φτονάη, οζού κι α δεν του βολέση (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 757, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Σαν τόπ' η μάννα, το λέει κι αφέντης. Σαν τόπ' αφέντης, το λέει κι όλ' η χώρα (Αμοργός)

Χφ. 1357 Ε', σελ. 79, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Όπως λέει ο αφέντης έτσ' είναι (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 833, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Λευτερό σου να 'σαι αφέντης (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 571, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ο ζουρλός κι ο αφέντης καν ότι θέλει (Λακωνία)

Χφ. 883, σελ. 424, 64, Λακωνία, Κ. Νεστορίδης

Τι θα πη καλός αφέντης! (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 1177, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφέντης είν' αγάς, απόθεν θέλει, ανεβοκατεβαίνει (Νάξος)

Χφ. 1762, 82, Νάξος, Ειρ. Καραπάτη

Ο ζουρλός κι ο αφέντης καν' ότι θέλει (Λακωνία)

Χφ. 330, 1057, Κ. Νεστορίδης, 1889

Ο ζουρλός κι ο αφέντης όσα θέλει κάνει (Ανδρίτσεινα)

Χφ. 1537, σελ. 11, Π. Πετρόπουλος, Ανδρίτσεινα, 1930

Όταν κλάνη ο αφέντης, το τζουμαέτι χέζεται (Γορτυνία)

Τζουμαέτι = όχλος

Χφ. 489, 520, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρου, 1907

Ναν τότε φοβούνται θέλει ο αφέντης κι όχι ναν τον αγαπούνε (Επτάνησος)

Χφ. 798, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ιδές να μη σε νοιώση ο αφέντης πως τον εκατάλαβες (Επτάνησος)

Χφ. 798, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Και τι άλλο θέλει ο αφέντης; να σε χάζη εκείός και σο νάν τον παινεύης (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 465, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφέντης ένας και πολύς και φίλος χίλιοι λέγει (Γορτυνία)

Χφ. 489, 532, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος, 1907

Θες να σε τρομάξη ο αφέντης διάβαινε και μην τονε κυττάξεις (Επτάνησος)

Χφ. 798, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ο αφέντης το καλό μήτε ναν το ιδή μπορεί, μήτε ναν τ' ακούση (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 757, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Όταν το πη ο αφέντης ο Μάτσας, το λέει και όλη η χώρα (Αντίπαρος)

Χωρίς πηγή – άγνωστος συλλογέας

Όποιος δεν τολμάει να διατάξη δεν είναι αφέντης (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 466, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α., 1910

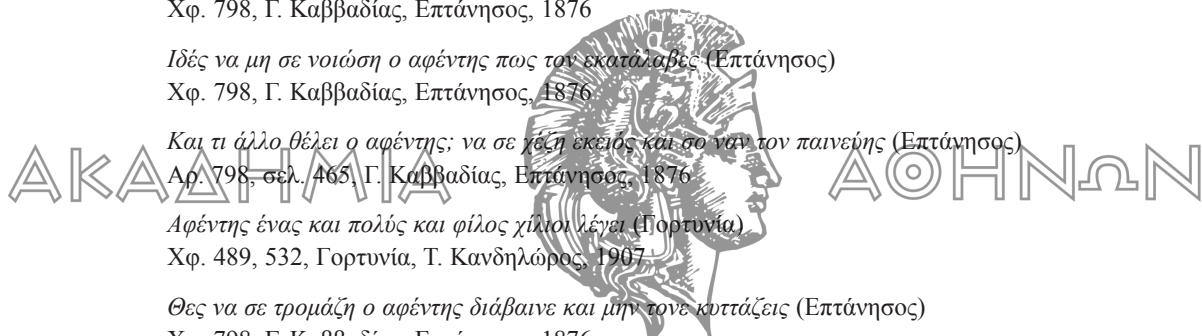
Ο δούλος άλλα μελετά κι αφέντης άλλα κάνει (Κρήτη, Ιεράπετρα, Βαϊνιά)

Χφ. 2802, σελ. 51, Ειρήνης Κυδωνάκη-Μαστοράκη, Βαϊνιά Ιεράπετρας Κρήτης, 1964

Άλλα μελετά ο δούλος, κι' άλλα κάνει αφέντης (Κρήτη) (Φραγκάκι, 1949: 146)

Ο αφέντης ο Αγιώργης τα πουλάει ακριβά τα σφουγγάτα του (Αβία Μεσσηνίας)

Χφ. 938, σελ. 8, Αβία, Ι. Μουντάνου, 1915

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ίσα με που ναν τονε γελάσης, κότεινε (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 414, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ποτέ σου μην του πης του αρχόντου αφέντη, οζ' αν πας ψηλά στ' ασέρια (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 924, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Οποιος τσάχει σημάδι πως τσου θέλει τσου αφεντάδες. -Οπέχει αφέντη θέλη τον (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 822, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Τ' αφέντη τα καμώματα, η παίνα τα ή βουβάσου (Κεφαλληνία) (Λουκάτος, 1952: 135)

Πομπή, ντροπή, ατιμία

«Ότι κάμη ο φτωχός, του το φωνάζουν και τον κνηγάνε, ότι κάμη ο πλούσιος περνάει στα βουβά»

Τίμα και μπροστά τονε δουλεύει, μα για ναν τον αγαπάη ο δούλος τον αφέντη, είν' πράμμ' αδύνατο! (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 1181, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Α θες να μη σε μέλλη, αλησμόνησέ του τον αφέντη (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 21, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Α θέλης να μεταοριστής με τσου αφεντάδες, κάνε το χαμένονε (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 19, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Τη χαπά μου αφέντη, κι ούλα τ' άλλα πάρα! (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 1173, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Του αφέντη τα καμώματα, η παίνα τα ή βουβάσου! (Κύπρος, Λευκωσία)

Χφ. 3164, σελ. 13, Ανθίμου Παναρέτου, Λευκωσία, 1965

Που θέλει να 'ναι βασιλιάς, το νουν του θέλει νά 'χη (Κρήτη) (Κριάρης, 1920: 420)

Εκτός από το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της δύναμης, που ασκεί ο αφέντης, αναδεικνύεται η σκληρότητα της εξουσίας (αφού π.χ. ο αφέντης παίρνει απ' το στόμα τη μπουκιά του φτωχού), όπως, επίσης, η νωθρότητα, η αφερεγγυότητα, η αχαριστία, η γρουσουζιά, η κληρονομικότητα. Μέσω του παροιμιακού λόγου, λοιπόν, οι καταπιεζόμενοι υπερβαίνουν την κοινωνική πραγματικότητα, προσπαθούν να εκφράσουν ελεύθερα τα συναισθήματά τους. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Κορδάτου: «Ο καταπιεζόμενος φτωχοεργάτης και δουλευτής δεν είχε κανένα άλλο μέσο για να εκδικηθεί τον αφεντικό και εκμεταλλευτή του. Τόνε μισούσε και τον έβριζε, κρυφά εννοείται. Μα το μίσος του αποθησαυρίστηκε σε λαϊκά γνωμικά, σε τραγούδια και παροιμίες. Κι έτσι από στόμα σε στόμα, κι από πάππου προς πάππου, διαιωνίζονταν το ταξικό πάθος της μεγάλης φτωχομάζας» (Μερακλής, 1988: 42).

Φαίνεται, όμως, ότι υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι κολακεύονται από την συναναστροφή τους με τους αφέντες, ενώ υπάρχουν κι άλλοι που τους ειρωνεύονται ή που προσπαθούν να αμβλύνουν τις αρνητικές συνέπειες της εξουσίας τους, κυρίως μέσω της προνοητικότητας:

Σκληρότητα της εξουσίας

Και την κάπτ' α σου γυρέψη ο αφέντης δος του την, για να μη σε γδώση και σ' αφίση ολόζορκους (Επτάνησος) (ολόγυμνος)

Χφ. 798, σελ. 465, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφέντης και να πολεμά α σε γδώση, και να πολεμάει να πάρη τη χαμά απ' του φτωχού το στόμα (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 88, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Πρώτα θα σε κάναν το πλερώσης το σκοινί και το σαπούνι, κ' ύστερα θα σε κρεμάση ο αφέντης (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 992, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ν' ακούση αφέντης που πεινάς, δεν ζέρει πως να κλάση (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 695, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Τ' ακούει ο αφέντης το καλό και τότε πιά η ζάση (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 1120, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ο αφέντης το λεβέντισμα για πανηγύρι το χει (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 757, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Νωθρότητα

Να χε ο λύκος νά τρωγε κι ο αφέντης νά χαντε (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 724, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφερεγγυότητα

Α σου πη αφέντης μέρα, κ' Ηλιος ναν, μην τον πιστέψης κι' α σου κάμη ο αφέντης όρκο, χίλιους κάμε πως είν' ψέμα (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 82, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ξάστερα, ποτέ δε σου μέλει ο αφέντης (Επτάνησος)

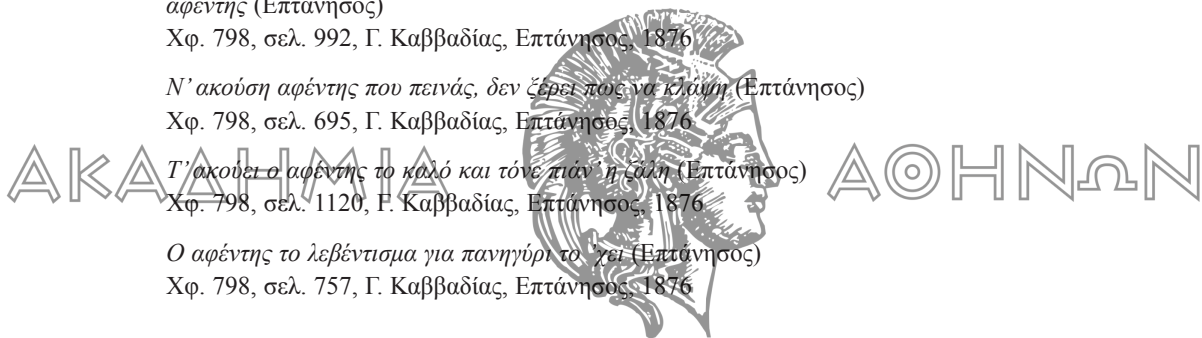
Χφ. 798, σελ. 738, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Τα σου τάζει ο αφέντης, αφσ' τα για ξεψάρισμα (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 1143, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφέντη εδάνεισες; νάχες ναν του πλέρωνες (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 87, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Και το ναι που να σου πη κακομοιριάσου (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 468, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφέντη φίλους έπιασες; να λε σε πιάσ' η θέρμη, μαύρο φίδι σ' έφαγε, σκάψε και το λάκκο σου (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 88, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αχαριστία

Ποτ' εχάρηκε ο αφέντης να φαριστηθεί και τώρα (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 974, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ναν τότε δουλέψης τον αφέντη εννενήντα εννιά χρόνους, να σου δώσω εκατό πουγγιά άσπρα (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 706, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Γρουσουζιά

Αφέντη επρωταπάντησες; κακή ψυχρή σου μέρα (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 87, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφέντη επρωταπάντησες; κακή ψυχρή σου ημέρα (Γορτυνία)

Χφ. 489, 506, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος, 1907

Αφέντε επρωταπάντησες; κακή ψυχρή σου ημέρα! (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 395, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ηλις, κ.α., 1910

Κληρονομικότητα

Αφέντης μου κι' αφέντης του άκρια γενιά (Αμοργός)

Χφ. 1357 Γ', σελ. 123, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Κολακεία

Ο καλός αφέντης κάνει τον καλόν το δούλο (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 785, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Θάσαι ολόρτος νάσαι αφέντης (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 398, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Προνοητικότητα

Αν ο αφέντης αποφάσισε να σε κρεμάση, δε γλυτώνεις, οζού κι αν προφτάσης, ναν τον πνίξης (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 53, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αντίσταση

Α δεν κερατωθή ο αφέντης, δε ημερώνει (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 10, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αν δεν κερατωθή ο αφέντης δεν ημερώνει (Πάτρα)
Χφ. 2268 Β', σελ. 395, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα - Ήλις, κ.α.

Τελεύω να λευτερωθώ, όχι ν' αλλάζω αφέντη (Επτάνησος)
Χφ. 798, δελτία, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Τί να 'σπω αφέντη μου, που ήταν κάλλιο να 'λειπες! (Επτάνησος)
Χφ. 798, σελ. 1186, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Να ψόφαγε ο αφέντης μας να ξεβρωμέψη ο τόπος! (Επτάνησος)
Χφ. 798, σελ. 726, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ειρωνεία

Λείπη ο αφέντης, τι θα λείψη!
Χφ. 798, σελ. 564, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Τ' είν' ο αφέντης τ' είν' ο σκλάβος, γδύστους και τσου δυο να μάθης (Επτάνησος)
Χφ. 798, σελ. 1155, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ακαμάτης και φαγάς ή κλέφτης αφέντης (Επτάνησος)
Χφ. 798, σελ. 22, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφέντης δε γίνομαι! μα δούλος όταν θέλω! (Πάτρα)
Χφ. 2268 Β', σελ. 395, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα - Ήλις, κ.α. 1910

Αφέντης δεν γίνεσ' εύκολα, μα δούλος όποτε θέλ'ς (Μέγα Περιστέρι Ιωαννίνων)
Χφ. 3023, σελ. 285, αρ. 204, Δημητρίου Παππά, Μέγα Περιστέριον Ιωαννίνων, 1965

Αφέντης δεν γίνομαι, μα δούλος όποτε θέλω (Αμοργός)
Χφ. 1357 Ε', σελ. 67, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Αφέντης αν δεν γένουμαι, μα δούλος όπου θέλω (Επτάνησος)
Χφ. 1423, φυλ. 6 Α, αρ. 167, Χφ. Κολλυβά

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που αναδεικνύεται από το παροιμιακό υλικό είναι αυτό της ιεραρχίας της εξουσίας. Ωστόσο, φαίνεται ότι το ζήτημα της εξουσίας δεν σχετίζεται μόνο στο ανθρώπινο επίπεδο αλλά επεκτείνεται και στο υπερβατικό, αφού σε κάποιες παροιμίες αναφέρεται ότι μοναδικός αφέντης είναι ο Θεός ή ο νόμος:

Έχ' αφέντης μας αφέντη (Ιωάννινα)
Χφ. 918, σελ. 22, 384, Κατζιούλης, χφ Τεργ.

Έχει ο αφέντης αφέντη (Κεφαλληνία)
Χφ. 438 – 226, Κεφαλληνία, Π. Βεργωτής, 1891

Αφέντης έχει κι' άλλον αφέντη (Αμοργός)

Χφ. 1357 Β', σελ. 134, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Έχει ο αφέντης μας αφέντη (Κεφαλληνία)

Χφ. 438 – 101, Κεφαλληνία, Π. Βεργωτής, 1891

Ο αφέντης μας έχει μεγαλύτερον αφέντην (Αμοργός)

Χφ. 1357 Ε', σελ. 65, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Αφέντης έχ' αφέντη (Αμοργός)

Χφ. 1357 Α', σελ. 52, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Αφέντης μας έχ' αφέντ', κι αγάς μας έχ' αγάν (Σέρρες) (Σχινάς, 1911: 188)

Έχει αφέντης μας αφέντη κι κείνους παραφέντη (Μακεδονία)

«*Η παροιμία δηλούσα την αλληλεξάρτησιν, λέγεται ίδια ως απειλή κατ' αδικούντος υφισταμένου υπαλλήλου*» (Καψάλης, 1917-18: 483)

Έχει ο αφέντης μας, αφέντη

Χφ. 2268 Β', σελ. 527, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ηλις, κ.α., 1880

Έχει ο αφέντης μας και πιο μεγάλο αφέντη (Ηπειρος – Επτάνησος)

Χφ. 2285, σελ. 124, αρ. 17, Αντ. Μανούσου, 1960

Έχει ο σκύλος μας αφέντη κι ο αφέντης παραφέντη (Νεγάδες Ιωαννίνων)

Χφ. 1570, σελ. 392, 3, Μ. Οικονόμου, Νεγάδες, 1939

Νογáει ο αφέντης που τον θεό δεν μπόρ αν τον γελάση, π' εκεί είν' που δαιμονίζεται και του 'ρχεται να σκάση (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 730, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφέντης είν' εκείός, οπού δεν έχει αφέντη (Κεφαλληνία, Λειβαθώ) (Λουκάτος, 1952: 106)

Αφέντης ένας είν' ο Θεός (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 88, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφέντης ένας είναι ο Θεός (Αδήλου τόπου)

Χωρίς πηγή – άγνωστος συλλογέας

Αφέντης είν' ο Θεός (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 395, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ηλις, κ.α.

Ο Αφέντης του κρίτη, είν' ο νόμος (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 757, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αν είσαι δούλος του Θεού δε θα είσ' αφέντης αλλουνού (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 50, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Απόδ δουλέψει μισταρκός εγ γίνεται αφέντης (Κύπρος)

Χφ. 1634, σελ. 22, Θ. Νικολάου, Κύπρος, 1951

Αμ μεδ δουλέψης, μισταρκός, αφέντης εγ γίνεσαι (Κύπρος) (Κυριαζής, 1940:75)

Αδ δεδ δουλέψης μισταρκός εν τρώεις σαν αφέντης (Κύπρος)

Χφ. 1812, σελ. 5, Χρυσ. Κυπριανού, *Συλλογή Κυπριακών Παροιμιών*, 1953

Έχει αφέδης μας αφέδη (Σκύρος) (Περδίκας, 1943: 22, 296)

Αφέντη μας έχ' αφέντη (Μακεδονία)

Χφ. 188, σελ. 7, Μακεδονία, Πρώιος

Αφέντη μας έχ' αφέντη (Αδήλου τόπου)

Χφ. 244, σελ. 10, αδήλου Τόπου, Ν. Ποταγός, 1873

Δώσε του αφέντη τ' αφεντός, ναν τότε προσκνήση (Κεφαλληνία, Αργοστόλι) (Λουκάτος, 1952: 135)

Το ζήτημα της εξουσίας φέρνει στο προσκήνιο και το θέμα της αποδοχής της. Το σχετικό παροιμιακό υλικό προέρχεται, κυρίως, από την Κύπρο και αναφέρεται στην ανάγκη υποταγής στην εξουσία, ακόμα και αν οι διαταγές κινούνται προς τη λάθος κατεύθυνση:

Δείσε τον γάρον τζει που θέλ' αφέντης του τζ' άφισ' τον να ψοφήση (Κύπρος)

Χφ. 347, 45, 262, Κύπρος, ανώνυμου (Χουρμουζίου)

Δεμένος γάϊδαρος, αναπαμένος ο αφέντης (Πρέβεζα, Πάργα, Καρυδέα)

Χφ. 3007, σελ. 123, αρ. 62, Σωκ. Δ. Γεωργούλα, Καρυδέα Επαρχίας Πάργας Πρεβέζης, 1966

Δέσε τον γάϊδαρο εκεί που θέλει ο αφέντης του και προκόψη μην προκόψη (Επτάνησος)

Εκ διορθώσεως: και ψοφήση ή μην ψοφήση

Χφ. 1423, φυλ. 9β, αρ. 25, Χφ. Κολλυβά

Δήσε τογ γάρον τζει χαμαί που θέλει ο αφέντης του τζ' άφισ' τον να ψοφήση (Κύπρος) (Κυριαζής, 1940: 152)

Δήσε τογ γάδαρον τζ' ααμαί που θέλ' αφέντης του τζι' άφισ' τον να ψοφήση (Κύπρος)

Ότι πρέπει να κάνη κανείς τα παραγγελόμενα, ας είναι και στραβά

Χφ. 1562, σελ. 78, Κ. Π. Χατζηϊωάννου, *Κυπριακά*, 1931

Δήσε τηβ βονιτζήν τζει που θέλει ο αφέντης της, τζ' ατζ ψοφήση εγ καλά ψοφισμένη (Κύπρος)

«*Διαταγαί των προϊσταμένων πρέπει να εκτελώνται διότι πάσα ευθύνη δια τας συνεπείας αυτούς μόνον βαρύνει*» (Κυριαζής, 1940: 152)

Δήσε τογ γάδαρον τζ' ααμαί που θέλ' αφέντης του τζι' άφισ' τον [να ψοφήση] (Κύπρος)

Ερμηνεία: *Ότι πρέπει να κάνη κανείς τα παραγγελόμενα, ας είναι και στραβά* (Χατζηϊωάννου, 1938 – 1948: 235, αρ. 33).

Το τελευταίο χαρακτηριστικό που αναδεικνύεται μέσα από το υλικό μας είναι η κακεντρέχεια των αφεντάδων αλλά και η έλλειψη ενσυναίσθησης, αφού δεν μπορούν να κατανοήσουν τη θέση και τα προβλήματα των άλλων. Ενώ για τον εξουσιαστή υπάρχει πληθώρα υλικού, για τον εξουσιαζόμενο, σε σχέση με το πώς θα αντιμετωπίζει την αυθαιρεσία της εξουσίας, το υλικό υπολείπεται σημαντικά. Έτσι, λοιπόν, έχουμε κάποιες παροιμίες που εκφράζουν συμβουλές προς τους εξουσιαζόμενους, όπως να μην δείχνουν εμπιστοσύνη στην εξουσία του αφέντη, ενώ υπάρχουν και κάποιες άλλες περιπτώσεις, όπου αναδεικνύεται η δύναμη των εξουσιαζόμενων (π.χ. *Θα προσκυνάη τσού δούλους, όποιος θε να κάμη τον αφέντη*):

Κακεντρέχεια - σκληρότητα και έλλειψη ενσυναίσθησης

Έχει υ αφέντς μας πρόβατα, έχουμι κι μείς κουδούνια (Τύρναβος Λάρισας)

Χφ. 1411, Α. Τζάρτζανος, Τύρναβος

Ο πόνος τονε πιάνει τον αφέντη, σαν τους βλέπη τσ' άλλους να χαιρώνται (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 823, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ο πόνος τονε πιάνει τον αφέντη, σαν τους βλέπη τσ' άλλους να γελάνε (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 823, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ο πόνος τονε πιάνει τον αφέντη, σαν τους βλέπη τσ' άλλους να σηντάς (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 823, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ο πόνος τονε πιάνει τον αφέντη, σαν τους βλέπη τσ' άλλους να χορεύουν (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 823, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ο θεός να σε φυλάη από αφέντη που ναν τον εβοήθησες ότι χρειαστή (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 768, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Θείαμα του κάνει του αφεντός πως είν που ζόνε κι άλλοι (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 401, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Να φαμ' αφέντη μοναχά κι όσα περσεύουν επάρτα. Να τρώμ' αφέντη μοναχά κι ότι περσεύει πέρνετο (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 720, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Σχέσεις εξουσιαστών - εξουσιαζόμενων

Όπου αφεντικά γυρεύη πρέπει να μουρμουρεύη (Επτάνησος)

Χφ. 798, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Φίλος τ' αφεντός; (Κεφαλληνία) (Λουκάτος, 1952: 135)

Και συ να τρως αφέντη μου κ' εγώ να μην πεινάω (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 461, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Λίγα λόγια, και αν μπορής και ολότελα με τον αφέντη (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 573, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Άσπρο άλογο και νέου αφέντη ποτέ μη δουλέψης (Γορτυνία)

Χφ. 489, 506, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος

Αφέντη! αν δε σε ήξερα, χίλιας μετάνειες σούκανα και γι' άγιο σε προσκύναιγα (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 395, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α., 1910

Αφέντη να μη σ' ήξερα, χίλιας μετάνειες σόκανα, γι' άγιο σ' επροσκυνούσα (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 87, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφέντη απόχτησες, κακά είν' τα ύστερά σου, κακά ψυχρά θα σώσης, πες πως δεν είσ' άνθρωπος (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 87, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Πούλειο σε σχοράει ο Θεός ναν τονε κλέψεις πάρα να γυρέψης του αφεντός ελεημοσύνη (Επτάνησος)

Πούλειο = Κάλλια

Χφ. 798, σελ. 980, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Οπόχει αφεντικό πολλά, πεθαίνει από την πείνα (άδηλου τόπου)

Περιοδ. *Οικογένεια*, 20 – 10 – 29, Άγνωστος συλλογέας

Ποιός το θέλει νάναι σκλάβος; ποιός δε θέλει ναν αφέντης; (Επτάνησος)

Χφ. 798, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Μη μπαίν'ς σταχούρ' μπροστά πέ τον αφέντ' (Σαράντα Εκκλησιές, Αν. Θράκη)

«Για τους προπετείς και τους αυθάδεις, που βιάζονται και προλαβαίνουν τους ανωτέρους στην ομιλία» (Παπαχριστοδούλου, 1928: 149)

Πρώτο ζούδιο του χωριού τ' αφεντιού μας το παιδί (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 994, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Θέλεις νάχης φίλο τον αφέντη; μη δεχτής ποτέ να σ' πη το μυστικό του, μη του ξεμυστηρευτείς ποτέ το μυστικό σου, μυστικά μ' εδαύτονε ποτέσου (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 404, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Οι γάϊδαροι και οι άνθρωποι μανάχα είν που δε μπορούν να ζήσουνε χωρίς αφέντη, με χωρίς καρτουπέβελο (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 773, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Τι τσου θέλεις τσου αφεντάδες, ή για ναν τσου μαμουρεύεις (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 1192, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Να σε λέγω αφέντη γειά σου μα να μη με λες μαμούρι (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 795, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Θα προσκυνάη τσου δούλους, όποιος θε να κάμη τον αφέντη (Επτάνησος)
Χφ. 798, σελ. 396, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Τον αφέντη σου αν πικραίνης πάντα ζημνωμένος βγαίνεις (Φιλιππούπολη)
Χφ. 965 – 19, Φιλιππούπολις, Αποστολίδης

Σο σόνα το σαϊά γιασατιέμαι (Καπαδοκία, Φάρασα)
Στο δικό σου το σαγιά ζω

Τη φράση την έλεγαν οι φτωχότεροι στους πλουσίους ή στους πιο δυνατους, απάνω στην κουβέντα έτσι: Πω φτένεις; τι κάνεις; ρωτουσε ο αφέντης. Σο σον do σαϊά, είμαι κα, με την προστασία σου, είμαι καλά. (Λουκόπουλος – Λουκάτος, 1951: 127, αρ. 671).

Δεν ξέρ' αφέντης πούρχεται από τη χώρα, ξέρεις συ πούρχεσαι από τα πρόβατα; (Λακωνία)
Χφ. 883, σελ. 126, 93, Λακωνία, Κ. Νεστορίδης

Η δύναμη των εξουσιαζόμενων

Θα προσκυνάη τσου δούλους, όποιος θε να κάμη τον αφέντη
Χφ. 798, σελ. 396, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Διάφορα

Κείν' τ' δλεία π' θα μιχειρ' σω γω, δεν κλαίει η αφέντη (Αιτωλία)
Χφ. 785, σελ. 218, Αιτωλία, Λουκόπουλος

Αφέντης είναι; Πάιν αυτούς νεϊόπλουτος κριμάστον (φουρκισίτον) (Επτάνησος)
Χφ. 798, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Αφεντάδες σήμερα είναι εκείνοι που έχουνε, οι καλαμαράδες, οι ταλλαράδες (Επτάνησος)
Χφ. 798, σελ. 87, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ελάτε διαόλοι από το περιβόλι, να πάρετε τον αφέντη (Λευκάδα, Μεγανήσι, Βαθύ)
Ερμηνεία: Έξοπνος και χωρατατζής ο παππούλης του Αγγ. Σκλαβενίτη. Εδούλευε στο πασά το κτήμα. Μια φορά ο πασάς του είπε να φωνάξη τους αγωγιάτες να τον πάρουνε και είπε: [το ανωτέρω].

Χφ. 2276, σελ. 248, Δ. Λουκάτος, Μεγανήσι Λευκάδος (Βαθύ), 1958

Καπετάνιος

Η λέξη *καπετάνιος* έχει μια πληθώρα σημασιών που όλες σχετίζονται με τη στρατιωτική διοίκηση. Σημαίνει τον αρχηγό στρατού ξηράς (στρατηγό και αρχιστράτηγο), τον αρχηγό στόλου (ναύαρχος) και γενικά τον αξιωματούχο, τον βαθμοφόρο (Λεξικό Κριαρά, 1968). Το υλικό μας δίνει έμφαση στην πολυγλωμία, αλλά και στην αντιστροφή των ρόλων:

Δώδεκα σπίτια είκοσι καπεταναίοι (Λακωνία)

Χφ. 330, 465, 509, Κ. Νεστορίδης, 1889

Έντεκα αρχηγοί δεκατρείς καπεταναίοι (Αετός Τριφυλλίας – Μεσσηνία)

Χφ. 2195, σελ. 226, αρ. 44, Δήμητρα Πουλίτση, Αετός Τριφυλλίας, 1940

Δώδεκα κλέφτες, δεκατρείς καπεταναίοι! (Τρίκαλα Κορινθίας)

Χφ. 1098, σελ. 347, Ι. Κακριδής, Κορινθία, Τρίκαλα, 1924

Πέντε νομάτοι, δέκα καπεταναίοι (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 525, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α., 1910

Καπετάνιος χωρίς σπαθί! (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 525, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α., 1910

Έτσι το φέραν οι καιροί, κι οι βουλισμένοι χρόνοι, ο καπετάνιος στο κουπί κι ' ο ναύτης στο τιμόνι (Κρήτη, Βιάννος)

Χφ. 749 – 125, Βιάνος Κρήτη, Γ. Λουλάκις

Ραγιάς

Η λέξη *ραγιάς* προέρχεται εκ του τουρκικού *raya* ή *reyaya* και σήμαινε τον υπήκοο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μουσουλμάνο ή μη, χωρίς να υφίσταται διάκριση με βάση εθνικούς προσδιορισμούς, ενώ στον αντίποδα βρίσκονταν οι *ασκερί* (τα κρατικά στελέχη), οι οποίοι λόγω των υπηρεσιών που προσέφεραν στο κράτος δεν υπόκεινταν σε φορολογία (Αναστασόπουλος – Κολοβός – Σαρηγιάννης, 2008: 33 και 29). Ωστόσο, από τα τέλη του 17ου αιώνα κι έπειτα η λέξη *ραγιάς* σήμαινε, κυρίως, τον χριστιανό υπήκοο και γενικότερα τον πιστό υπηρέτη (Λεξικό Κριαρά, 1968). Το παροιμιακό υλικό αναδεικνύει, τόσο το ζήτημα της σκληρότητας της εξουσίας απέναντι στους υπόδουλους (κυρίως στο πεδίο της φορολογίας), της αμφισβήτησης της εξουσίας, καθώς και το ζήτημα της μεταβολής της κοινωνικής θέσης με την αντίστιξη των όρων *βασιλιάς* και *ραγιάς*:

Τό λεμόνι είναι ραγιάς, όσο το στίβεις βγάνει (Πάτρα)

Χφ. 3, 1327, Χ. Κορύλλος, Πάτραι – Αχαΐα – Ήλις, κ.α.

Κουτός ο ραγιάς, κουτότερος ο αγάς, πάει το σαμάρι του μουλαργιού (αδήλου τόπου)
(Κορύλλος, 1917-1918: 646)

Που κατάντησαν τω βασιλεά ραγιάς (Καστελλόριζο)

Χφ. 434 – 13, Καστελλόριζον, Α. Διαμαντάρας

Ένα από τα αρνητικά χαρακτηριστικά που αποδίδεται στους Τούρκους είναι αυτό της φιλοχρηματίας. Ωστόσο, η σχέση των Τούρκων με το χρήμα εξηγείται και από την ιστορική συνθήκη. Οι Τούρκοι αποτελούν την ηγετική ομάδα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία ενδιαφέρεται για την είσπραξη των φόρων, κάτι που παραπέμπει σ' ένα στάδιο οικονομικής ανάπτυξης περισσότερο εκχρηματισμένο. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα εξετάζονται τα λήμματα *παράς*, *άσπρα*, *γρόσια* και, το γενικότερο, *λεφτά*.

Στο Λεξικό Κριαρά (1968) εντοπίζουμε τέσσερις σημασίες για το *άσπρο(ν)*: α) ασημένιο νόμισμα του Βυζαντινού κράτους, β) οθωμανικό νόμισμα, γ) νόμισμα (της Κύπρου), δ) τα χρήματα. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες που παρέχει ο Σεβκέτ Παμούκ για το ζήτημα, ο οποίος αναφέρει: «Γενικά πιστεύεται ότι το πρώτο ασημένιο οθωμανικό νόμισμα εκδόθηκε το 1326 (έτος Εγίρας 727) κατά τη σουλτανία του Ορχάν. Ονομαζόταν *άσπρο* (*akçe* ή *akça*, ενώ στις δυτικές πηγές απαντάται ως *asper*). Το *άσπρο* παρέμεινε η βασική οθωμανική νομισματική και λογιστική μονάδα έως ότου αντικαταστάθηκε από το οθωμανικό γρόσι στα τέλη του 17ου αιώνα» (Παμούκ, 2011: 605).

Το γρόσι, λοιπόν, διαδέχεται το *άσπρο* τον 17ο αιώνα. Ετυμολογικά η λέξη προέρχεται από το λατινικό *grosso* (Λεξ. Κριαρά 1968 και ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ). Το γρόσι αποτελούσε το εκατοστό της τουρκικής λίρας και ήταν ισοδύναμο με σαράντα παράδες (ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ). Ο παράς, τέλος, σημαίνει, γενικά, και το χρήμα (Redhouse Yeni Türkçe – İngilizce Sözlüğü 1968).

Παρατηρούμε ότι οι τρεις όροι (*άσπρα*, *γρόσια*, *παράς*) διαπλέκονται μεταξύ τους είτε διαδεχόμενο ένα νόμισμα κάποιο άλλο είτε αποτελώντας υποδιαίρεσή του. Όλα, όμως, θα μπορούσαν να συνοψιστούν με τον όρο *λεφτά*.

Το παροιμιακό υλικό αναδεικνύει μια σειρά θετικών και αρνητικών χαρακτηριστικών που σχετίζονται με το χρήμα:

Ελευθερία έκφρασης - Δύναμη

Έχεις γρόσια; έχεις γλώσσα (Ήπειρος)

Χφ. 237, 14, 70, Γ. Ζηκίδης, Ήπειρος

Αμα δεν έχης νου κι έχης γρόσια, έχεις και τρανή τη γλώσσα (Γορτυνία)

Χφ. 489, 592, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος, 1907

Τα παράδε φτένουν σε να κατζέπ' (Καπαδοκία, Φάρασα)

Ερμ. *Τα λεφτά σε κάνουν να μιλάς* (Λουκόπουλος – Λουκάτος, 1951: 115, αρ. 605)

Αλλιώς μιλεί ο ξαρμάτωτος, κι αλλιώς ο αρματομένος (Κεφαλληνία) (Λουκάτος, 1952: 105, αρ. 702)

Εγώ γαμώ και δέρνω και τς άσπρα μου πίσω τα παίρνω (Γορτυνία)

Χφ. 694, σελ. 123, Γορτυνία, Χ. Σακελλαριάδης, 1919

Άσπρα γρόσια για μαύρες μέρες (Κόνιτσα) (Ρεμπέλης, 1953: 179)

Υλοποίηση (ακόμα και αδύνατων) σχεδίων

Τ' άσπρα κατεβάζουν d' άστρα (Καππαδοκία, Φάρασα) (Λουκόπουλος – Λουκάτος, 1951: 2, αρ. 58)

Έχεις άσπρα στο πουγγί, πιάνεις ψάρια στο βουνί (Αμοργός)
Χφ. 1357 Α', σελ. 39, Ε. Ιωαννίδης, Αμοργός, 1876

Τ' άσπρα κατεβάζουν τ' άστρα (Κύπρος)
Ερμηνεία: Διά να δειχθή η μεγάλη δύναμις των χρημάτων διά των οποίων και αυτά τα άστρα δύνανται να κατέλθουν
Χφ. 1634, σελ. 6, Θ. Νικολάου, Κύπρος, 1951

Όποιος έχ' άσπρα στο πουγγί, τρώει ψάρια στο βουνί (Ήπειρος)
Χφ. 319, 30, 425, Ήπειρος, Α. Γόνιος, 1879

Όποιος έχει άσπρα ότι θέλει κάμνει (Ρόδος) (Δρακίσης, 1937: 199)
Όπου έχει άσπρο στο πουγγί, πιάνει ψάρια στο βουνί (Χίος) (Argenti - Rose, 1949: 877, αρ. 9)

Συμφέρον

Τα παράδε ις φτάσουν στον παπά, τ' ο ψόφος τ'άπου έρύνει 'ς πα (Καππαδοκία, Φάρασα)
Ερμηνεία: Τα λεφτά να φτάσουν στον παπά, κι ο πεθαμένος όπου θέλει ας πάει Για κείνους που πάνω απ' όλα βάνουν το ατομικό τους συμφέρον (Λουκόπουλος – Λουκάτος, 1951: 115, αρ. 604)

Να να 'ς ψωμί, 'α νάρτει κοντά σου να μηνά 'ς, τζο 'ρτσεται (Καππαδοκία, Φάρασα)
Αν έχεις ψωμί, θα 'ρθει κοντά σου, αν δεν έχεις δεν έρχεται. Όσο έχει κανείς λεφτά, έχει και φίλους – Λεβ. 74 (Λουκόπουλος – Λουκάτος, 1951: 53, αρ. 286)

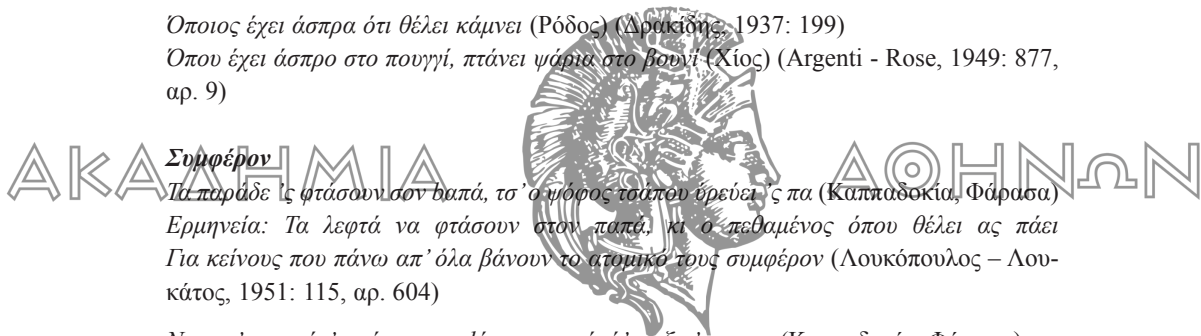
Άσπρα να 'χεις και γαιδάρους, όσους θέλεις βρίσκεις (Επτάνησος)
Χφ. 798, σελ. 83, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Άσπρ' αν έχεις γνώση έχεις, δόξαις και τιμαίς π' αντέχεις (Επτάνησος)
Χφ. 798, σελ. 82, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Εισ εσέ το Γενεράλη το κατράμι είναι χατίρι, στείλε τ' άσπρα να το πάρεις (Λακωνία)
Χφ. 330, 509, 340, Κ. Νεστορίδης, 1889

Αρνητικά χαρακτηριστικά

Γρόσια έχουν, ανθρωπιά δεν έχουν (Γορτυνία)
Χφ. 482, 724, Γορτυνία, Τ. Κανδηλώρος, 1909

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Κατά το γ' ουν' και τα γόοσια (Σαμοθράκη)

«Κατά τον χοίρον και τα γρόσια»

Χφ. 393, σελ. 16 Α, 3, αρ. 49, Σαμοθράκη, Ν. Βενέτος

Τ' άσπρα είναι καλοί δούλοι και κακοί αφεντάδες (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 1144, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Τ' άσπρα είν' η ψυχή του πλούσου (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 1144, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Ωστόσο, πρέπει να είναι κανείς προσεκτικός στην αξία που αποδίδει στα χρήματα ώστε να παραμείνει κύριος του εαυτού του, ενώ η κατοχή του χρήματος φέρνει, επίσης, στο προσκήνιο το ζήτημα της κοινωνικής θέσης και του κατά πόσον αυτή δύναται να μεταβληθεί. Το χρήμα θεωρείται προϋπόθεση κοινωνικής ανέλιξης και γι' αυτό δεν θα πρέπει κάποιος να προσπαθεί να δώσει διαφορετική εικόνα για την κοινωνική του κατάσταση απ' αυτήν που πραγματικά ισχύει.

Κάλλιο αφέντης ενός άσπρου, παρά δούλος χίλιον άσπρων (Πάτρα)

Χφ. 2268 Β', σελ. 395, Χ. Κορύλλος, Πάτρα – Αχαΐα – Ήλις, κ.α., 1910

Φέσι και φούντα τα γρόσια πούντα (Ήπειρος)

Χφ. 883, σελ. 916, 29 Ήπειρου, Κ. Ναστορίδης

Χωρίς να βρης γόνατα, δεν κάνεις αντιγόνατα (Μάνη)

Ερμηνεία: Η παροιμία τούτη θα πη: χωρίς να βρης (να κληρονομήσης) γρόσια πολλά, άρχοντας δεν γίνεσαι.

Χφ. 485, 15, Μάνη, Δ. Πουλάκης

Σιαφράν κι φούναμα κι τ' άσπρα πούντα (Ήπειρος, Δολιανά)

Επί των απόρων των ενδυομένων πολυτελώς.

Το «σιαφράν» και η «φούντα» είναι ειλημμένα εκ της επικρατούσης εν Πωγωνίω ενδυμασίας των γυναικών και ιδιαίτερος εκ του καλύμματος της κεφαλής της «ομβόλιας»

Χφ. 45, σελ. 38, Ήπειρος, Δολιανά, Α. Κοντοπάνος, 1915

Ναν τότε δουλέψης τον αφέντη εννενήντα εννιά χρόνια, να σου δώσω εκατό πουγγιά άσπρα (Επτάνησος)

Χφ. 798, σελ. 706, Γ. Καββαδίας, Επτάνησος, 1876

Γέροι θέλουν χαιδέματα, αγάδες θέλουν άσπρα (Λαογραφ. Αρχείον, Εκ Γορτυνίας (3) – (αδήλου τύπου)

«Πρός τους επιδιώκοντας να επιτύχωσι τι. Πασών των ανεκδότην παροιμιών, τας οποιας είχε την ευγενή προθυμίαν ο διευθυντής του Λαογραφικού Αρχείου φίλος κ. Στ. Κυριακίδης να καταστήση μοι γνωστάς, αναγράφω και τον τόπον της προελεύσεως. Εις την δεκάτην παροιμίαν, η οποία είναι απόκομμα γνωστού δημοτικού άσματος, συγκρίνει ο ελληνικός

λαός τον Τούρκον διοικητήν με τον Έλληνα δημογέροντα. Οποία, αληθώς, διαφορά! Τον Έλληνα κολακεύει εν απλούν δείγμα εκτιμήσεως, τον δε κτηνώδη Τούρκον μόνον ο κορεσμός ενός αγενούς πάθους» (Καψάλης, 1923: 392, αρ.10)

Γέροι θέλουν χαϊδέματα, αγάδες θέλουν άσπρα (Γορτυνία)

Ελέγετο επί Τουρκοκρατίας και νυν δ' επίσης προκειμένου να προβή τις εις δωροδοκία ίνα επιτύχη τι.

Χφ. 125, 277, 27, Γορτυνία, Χ. Σακελλαριάδης, 1917

Ο Ρωμηός άμα πιάση λεφτά στα χέρια του ή σπίτι θα χτίση ή την γυναίκα θα χωρίση (Παραμυθιά Θεσπρωτίας)

Χφ. 2740, σελ. 28, αρ. 131, Βασιλείου Π. Παυλίδου, Παραμυθιά, 1963

Πόλεμος – Αντίσταση (αρματολός, καριοφίλι)

Αρματολός

Η λέξη *αρματολός* προέρχεται εκ του *αρματολόγος* (= αυτός που συγκέντρωνε τα άρματα) (ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ). Οι αρματολοί κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν επιφορτισμένοι με την τήρηση της τάξης καθορισμένης περιφέρειας, κυρίως ορεινής (ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ). Επρόκειτο ουσιαστικά για αστυνομικό σώμα με αστηρή ιεραρχία και επικεφαλής τον καπετάνιο (βλ. παραπάνω).

Οι αρματολοί προέρχονταν από την αγροτική τάξη. Ωστόσο, οι Οθωμανοί τους θεωρούσαν *askeri* και όχι ραγιάδες, ενώ «... όταν έχαναν τη θέση τους, θεωρητικά επέστρεφαν στη θέση του χωρικού, διατηρώντας όμως το δικαίωμα επανένταξης σε αρματολικό σώμα, και έτσι επιδεικνύοντας μια κινητικότητα μοναδική για χριστιανούς στη στεγανή κοινωνική ιεραρχία του οθωμανικού κόσμου» (Παπασταματίου, 2015: 133).

Σε παροιμιακό επίπεδο, στο ψηφιακό αποθετήριο του ΚΕΕΛ αναφέρονται τρεις μόνο παροιμίες, δύο (2) αδήλου τόπου και μία (1) από τη Λάστα Γορτυνίας. Και οι τρεις αναφέρονται στην αστάθεια της θέσης των αρματολών.

Το καλοκαίρι αρματολός και τον χειμώνα κλέφτης (αδήλου τόπου)

Ερμηνεία: Πάντα ο ίδιος και μόνον κατ' όνομα διαφορετικός

Χφ. 28, 175, αδήλου Τόπου, αγνώστου

Το καλοκαίρι αρματολός και τον χειμώνα κλέφτης (αδήλου τόπου)

Ερμηνεία: Δηλαδή πάντα ο ίδιος και μόνον κατά το όνομα διαφορετικός

Χφ. 490 – 28 – 175, ανωνύμου

Πάλ' Αλής, Αλή πασάς, παζ εμείς αρματωλοί (Λάστα Γορτυνιάς)
Αποτυχία και επιτυχία
 Χφ. 698 – 6, Λάστα, Ν. Λάσκαρης

Καριοφίλι

Το *καριοφίλι* ήταν γνωστό όπλο της εποχής, το οποίο χρησιμοποιήθηκε, ευρέως, στην επανάσταση του 1821. Συγκεκριμένα, ήταν εμπροσθογεμές τουφέκι με μακριά κάννη. Οφείλει την ονομασία του στην επωνυμία του εργοστασίου κατασκευής “Carlo e figli” («Κάρλος και υιοί») (Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, 2007).

Το παροιμιακό υλικό αναδεικνύει και την αναγκαιότητα των πρακτικών μέσων (όπλων) για τη διεξαγωγή του πολέμου, καθώς το καριοφίλι έχει και συμβολική αξία στο πλαίσιο της Επανάστασης του 1821.

Καλό είναι το πετροχείλι αλλά χρειάζεται και το καρνοφύλλι (Παραμυθιά Θεσπρωτίας)
 Χφ. 1365, σελ. 437, 191, Σπ. Μουσελίμης, Παραμυθιά, 1938

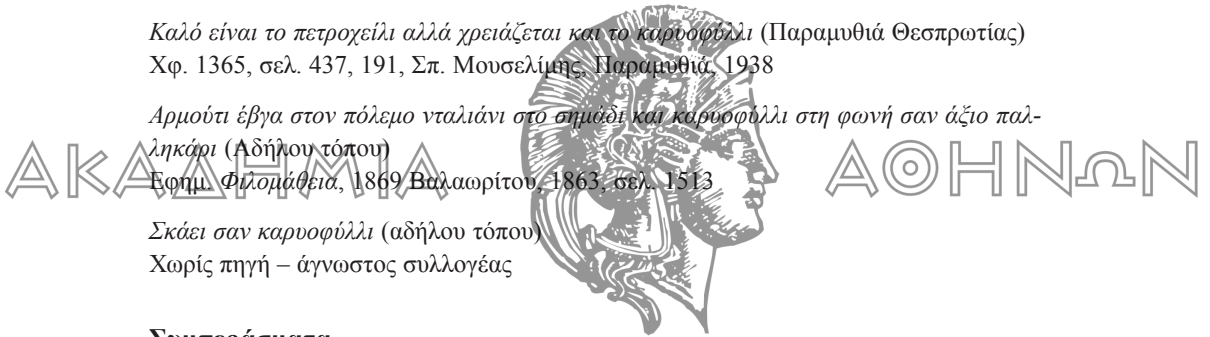
Αρμούτι έβγα στον πόλεμο νταλιάνι στο σημόδι και καρνοφύλλι στη φωνή σαν άξιο παλληκάρι (Αδήλου τόπου)
 Εφημ. *Φιλομάθεια*, 1869 Βαλαωρίτου, 1863, σελ. 1513

Σκάει σαν καρνοφύλλι (αδήλου τόπου)
 Χωρίς πηγή – άγνωστος συλλογέας

Συμπεράσματα

Οι σχέσεις εξουσίας που αναδεικνύονται στις παροιμίες, σχετικά με την περίοδο της Τουρκοκρατίας, αποτυπώνουν την κοινωνική πραγματικότητα μέσω της εμπειρίας, επομένως, έχουν και επικαιρικό χαρακτήρα. Ταυτόχρονα, οι παροιμίες αποτελούν και πολύτιμη πηγή πληροφοριών για το παρελθόν, συμβάλλοντας στην πληρέστερη κατανόησή του. Αναδεικνύεται με αυτόν τον τρόπο, ο συγχρονικός και ιστορικός χαρακτήρας των παροιμιακών κειμένων αλλά και ο διαχρονικός, καθώς, στο βαθμό που αυτά χρησιμοποιούνται και σε μεταγενέστερες εποχές, αντανακλούν βαθύτερους κοινωνικούς προβληματισμούς.

Ως προς τα εθνολογικά χαρακτηριστικά (βλ. τα λήμματα *Ρωμός* και *Τούρκος*) φαίνεται ότι σε πολύ μεγάλο βαθμό οι δύο λαοί αξιολογούνται αρνητικά, καθώς, το παροιμιακό υλικό αναφέρεται σε μειονεκτήματα, τόσο των Ελλήνων όσο και των Τούρκων. Τα χαρακτηριστικά αυτά αντικατοπτρίζονται και στις σχέσεις εξουσίας στο πλαίσιο της Οθωμανικής κατάκτησης. Αυτό είναι φυσικό, αφού τα περισσότερα λήμματα σχετίζονται με το συγκεκριμένο ζήτημα.

Οι σχέσεις εξουσίας αναφέρονται, κυρίως, στο πεδίο της διοίκησης και στα μέσα άσκησης αυτής. Τα λήμματα *Αγάς* και *Πασάς* δίνουν σε μεγάλο βαθμό παροιμίες απ' όλο τον ελληνόφωνο κόσμο. Το λήμμα *Μπέης* συναντάται σε λίγες παροιμίες και συγκεκριμένα σε Ήπειρο, Λακωνία, Αμοργό και Κύπρο, όπως και το λήμμα *Φιρμάνι* (Τύρναβος, Αν. Θράκη).

Ο αριθμός των παροιμιών (ανάλογα με το αξίωμα), ίσως, να παραπέμπει και στο βαθμό των σχέσεων με τους υπόδουλους. Ο *Πασάς*, ασφαλώς, ήταν ανώτερος τίτλος στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ ο *Μπέης* κατώτερος και περισσότερο τιμητικός. Ο *Αγάς*, από την άλλη μεριά, κινείται μεταξύ της πολιτικής και της στρατιωτικής εξουσίας, ενώ το γεγονός ότι συνεκδοχικά σημαίνει και τον Τούρκο γενικά, εξηγεί, ενδεχομένως, την πληθώρα παροιμιών που απαντάται σε αυτό το λήμμα και τον βαθμό αλληλεπίδρασης κατακτητή και κατακτημένου. Ο μεγάλος αριθμός παροιμιών που παρατηρείται και στο λήμμα *Καδής*, πιθανόν, εξηγείται με τον ίδιο τρόπο, καθώς, ήταν ο εκπρόσωπος της δικαστικής εξουσίας και διαμεσολαβητής μεταξύ της διοίκησης και των υποτελών, συνεπώς, ήταν αξιωματούχος ευκολότερα προσβάσιμος. Όλα τα παραπάνω, ίσως, εξηγούν και την ανυπαρξία παροιμιών που να αφορούν το λήμμα *Σουλτάνος*. Ο ηγέτης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν προσβάσιμος στους απλούς ανθρώπους. Επομένως, η έλλειψη εμπειρίας κατέστησε αδύνατη τη δημιουργία παροιμιών.

Αυτό που τονίζεται περισσότερο από το παροιμιακό υλικό είναι οι δυνατότητες του εκάστοτε φορέα εξουσίας, οι οποίες αναδεικνύουν διάφορα χαρακτηριστικά, όπως την αυθαιρεσία, την έπαρση και τη σκληρότητα. Παράλληλα, επισημαίνεται το ζήτημα της φορολογίας, η οποία παρουσιάζεται ως το βασικό ενδιαφέρον της Οθωμανικής διοίκησης και κύριο πεδίο άσκησης της αυθαιρεσίας της εξουσίας.

Στο επίπεδο των κοινωνικών διακρίσεων τις περισσότερες παροιμίες δίνει το λήμμα *Αρέντης*, με τη συντριπτική πλειοψηφία να προέρχεται από τα Επτάνησα. Λαμβάνοντας υπ' όψιν το λήμμα και την περιοχή, αντιλαμβάνεται κανείς ότι όντως οι παροιμίες έχουν εδώ, εντονότερο, κοινωνικό υπόβαθρο. Το υπόβαθρο, αυτό, σχετίζεται και με τα χρήματα ως μέσο εξουσίας.

Τα λεφτά σε παροιμιακό επίπεδο αντιπροσωπεύουν, κυρίως, τη δύναμη αυτού που τα κατέχει. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι οι σχετικές παροιμίες αντιπροσωπεύουν, σχεδόν, όλο τον ελληνόφωνο κόσμο. Η κατοχή του χρήματος συνεπάγεται αυτοπεποίθηση και μια σειρά από δυνατότητες, όπως είναι η ελευθερία της έκφρασης και η υλοποίηση σχεδίων που φαντάζουν αδύνατα. Βεβαίως, έντονα αναδεικνύεται και η έννοια του συμφέροντος (τόσο από την πλευρά αυτού που τα κατέχει όσο και από την πλευρά αυτών που επιθυμούν

να τον προσεταιριστούν), καθώς, και το γεγονός ότι η κατοχή χρημάτων δεν συνεπάγεται αυτόματα γνώση, ανθρωπιά.

Είναι χαρακτηριστικό ότι – και στην περίπτωση των κοινωνικών διακρίσεων – στην πλειοψηφία των λημμάτων, τονίζεται ιδιαίτερα το ζήτημα των δυνατοτήτων του εκάστοτε φορέα εξουσίας. Ταυτόχρονη, βέβαια, είναι και η αναφορά στα αρνητικά χαρακτηριστικά της εξουσίας (π.χ. ωθρότητα, πολυγωνμία κ.λπ.). Παράλληλα, έμφαση δίνεται στη μη μεταβολή της κοινωνικής θέσης και καταδικάζονται οι προσπάθειες υπέρβασης των κοινωνικών ορίων. Ωστόσο, το παροιμιακό υλικό αναδεικνύει κι άλλα θέματα, όπως, τη μη αποδοχή της εξουσίας και την αντίσταση απέναντι σε αυτή, καθώς, και την απόδοση αρνητικών ιδιοτήτων στους φορείς της. Φαίνεται, λοιπόν, πως από τη μια μεριά οι παροιμίες επιδιώκουν την κοινωνική σταθερότητα και από την άλλη την ανατροπή της.

Εκτιμάμε ότι η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνει το βασικότερο, ίσως, γνώρισμα του παροιμιακού λόγου, την αντιφατικότητα. Οι παροιμίες – και λόγω του επικαιρικού/συγχρονικού χαρακτήρα τους – εκφράζουν ένα πολύπλοκο πλέγμα σχέσεων. Ταυτόχρονα, η παραλλακτικότητα των παροιμιών αφορά, περισσότερο, την περίπτωση χρήσης (πληθώρα διαφορετικών περιστάσεων, όπου μπορούν να χρησιμοποιηθούν) και λιγότερο τη μορφή τους (η οποία παραμένει σχετικά σταθερή). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα παρόμοιες παροιμίες να χρησιμοποιούνται σε, εντελώς, διαφορετικά περιβάλλοντα, ανάλογα με τον επιδιωκόμενο επικοινωνιακό σκοπό.

Συμπερασματικά, αυτό που αναδεικνύει ο παροιμιακός λόγος δεν είναι, τόσο η διαφορετική αντίληψη για τους δύο λαούς στο πλαίσιο μιας απλοϊκής αντιπαράθεσης, όπου ο Έλληνας αντιπροσωπεύει το «καλό» και ο Τούρκος το «κακό». Περισσότερο, αναδεικνύεται η κοινωνική αντίθεση μεταξύ (του εκάστοτε) εξουσιαστή και εξουσιαζόμενου. Φαίνεται, δηλαδή, ότι οι παροιμίες αντικατοπτρίζουν, περισσότερο, μια οικονομική- κοινωνική διαστρωμάτωση. Αυτό καθίσταται, ιδιαίτερα, εμφανές από το γεγονός ότι υπάρχουν παροιμίες που δείχνουν ότι και ο Έλληνας, όταν έχει την εξουσία στα χέρια του, συμπεριφέρεται αλαζονικά και σκληρά. Συνεπώς, τα εθνολογικά χαρακτηριστικά δεν διαφοροποιούν τον τρόπο άσκησης της εξουσίας, με το ζήτημα των σχέσεων εξουσιαστή – εξουσιαζόμενου να τίθεται περισσότερο σε ανθρωποκεντρική βάση παρά σε εθνολογική. Καθώς, λοιπόν, εκφράζεται – στην πλειοψηφία των παροιμιών – η καταπίεση του (πάσης φύσεως) εξουσιαστή προς τον εξουσιαζόμενο, η δημιουργία και, κυρίως, η χρήση τους φαίνεται να συνιστούν έναν τρόπο αντιμετώπισης των προβλημάτων που απορρέουν από αυτήν στο πλαίσιο αναζήτησης ενός βαθμού ελευθερίας, έστω και σε επίπεδο έκφρασης.

Βιβλιογραφία

- Ακαδημία Αθηνών, *Ιστορικών Λεξικών της Νέας Ελληνικής της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων*, 1ος-6ος τ. (α – διάλεκτος), Αθήναι, 1933 κ.εξ..
- Άκογλου, Ξενοφώντα Κ., *Από τη ζωή του Πόντου. Λαογραφικά Κοτνώρων*, Τυπογραφείο Γ. Π. Ξένου, Αθήνα 1939.
- Αναγνωστόπουλος, Γ. Π., «Παροιμιαί Ζαγορίου», *Λαογραφία Β'*, τεύχ. Α, Αθήναι 1910, σ. 307-329.
- Αναστασόπουλος, Αντώνης - Κολοβός, Ηλίας - Σαρηγιάννης, Μαρίνος, «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία - Ο ελλαδικός χώρος», στο Μπρούσκαρη, Έρση (επιμ.), *Η Οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Υπουργείο Πολιτισμού – Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2008, σ. 23-44.
- Ασδραχάς, Σπύρος Ι., *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*, Ερμής, Αθήνα 1982.
- Ασδραχάς, Σπύρος, «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά* 5, Αθήνα 1986, σ. 45-62.
- Ασδραχάς, Σπύρος, «Νησιωτικές κοινότητες: Οι φορολογικές λειτουργίες (I)», *Τα Ιστορικά* 8, Αθήνα 1988, σ. 3-36.
- Ασδραχάς, Σπύρος, «Νησιωτικές κοινότητες: Οι φορολογικές λειτουργίες (II)», *Τα Ιστορικά* 9, Αθήνα 1988, σ. 229-258.
- Βογιατζίδης, Ι.Κ., «Γλώσσα και λαογραφία της νήσου Ανδρού Α», *Ανδρικά Χρονικά* 4, εν Αθήναις 1949.
- Βρόντης, Αναστάσιος, *Ροδιακά*, Αθήναι 1939.
- Βρόντης, Αναστάσιος, *Ροδιακά Λαογραφικά Β'*, Ρόδος 1950.
- Δεληγιάνη, Β.Ν., «Λαογραφικά Δογάνκιοι – Μαλιγάρων (Αν. Θράκης)», *Αρχεῖον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού Δ'*, εν Αθήναις 1937-1938, σ. 53-84.
- Δημητρακόπουλος, Νικ. Π., *Νομικαί ενασχολήσεις*, τόμος Β', εν Αθήναις 1912.
- Δουλαβέρας, Αριστείδης Ν., *Νεοελληνικός Παροιμιακός Λόγος*, Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2010.
- Δρακίδου, Γερασίμου Δ., *Ροδιακά*, Αθήναι 1937.
- Ζευγώλη-Γλέζου, Διαλεχτή, *Παροιμίες από την Απείρανθο της Νάξου*, Αθήναι 1963.
- Ζήσης, Ευστρ., «Διάφορα Αυδημίου», *Θρακικά Ζ'*, Αθήναι 1936, σ. 319-331.
- Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 2007.
- Καληδόνης, Γ., *Παροιμιαί λεγόμεναι εν χωρίο Αφάντου*, *Ροδιακό Ημερολόγιο του Ευστ. Λαγκάνη*, τόμ. Β', 1930.
- Καπλάνογλου, Μαριάνθη, «Η λαογραφική έρευνα της παροιμίας», στο Καπλάνογλου, Γεώργιος Κ. – Καπλάνογλου, Μαριάνθη Γ., *Παροιμίες της Κοζάνης. Θεματικές – Χρήσεις - Ερμηνείες*, Αθήνα 2012, σ. 19-28.
- Καυιάλης, Γ., «Λαογραφικά εκ Μακεδονίας», *Λαογραφία ΣΤ'*, Αθήναι 1917-1918, σ. 452-537.
- Καυιάλης, Γεράσιμος Δ., «Οι Τούρκοι εκ των παροιμιών του ελληνικού λαού», *Λαογραφία Ζ'*, Αθήναι 1923, σ. 385-421.

- Κοντογιώργης, Γ. Δ., *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές Κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Νέα σύνορα – Λιβάνη, Αθήνα 1982.
- Κοροβίνης, Θωμάς, *Τουρκικές Παροιμίες*, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 1993.
- Κορύλλος, Χ. Π., «Μύθοι συμπτυχθέντες εις παροιμίας», *Λαογραφία ΣΤ'*, Αθήνα 1917-1918, σ. 646-652.
- Κατσαρδής-Hering, Όλγα (επιμ.), *Έλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες*, Αθήνα 2018.
- Κριαράς, Ε., *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδου Γραμματείας. 1100-1669*, Θεσσαλονίκη 1968 κ.εξ.
- Κριάρη, Αριστείδου, *Πλήρης συλλογή Κρητικών δημοδών ασμάτων ηρωϊκών, ιστορικών, πολεμικών, του γάμου, της τάβλας, του χορού κλπ και απασών των κρητικών παροιμιών, διστίχων και αινημάτων*, Τύποις Α. Φραντζεσκάκη και Α. Καϊτατζή, εν Αθήναις 1920.
- Κυριαζή, Ν. Γ., *Κυπριακά παροιμιαί*, εν Λάρνακι 1940.
- Κώνστας Κ. Σ., «Λαογραφικά της Σκλαβιάς και του Ξεσηκωμού», *Λαογραφία ΚΑ'*, Αθήνα 1963, σ. 3-87.
- Liddell, H. – Scott, R., *Επιτομή του μεγάλου λεξικού της ελληνικής γλώσσης*, Εκδόσεις Πελεκάνος, Αθήνα 2007.
- Λουκάτος, Δημήτριος Σ., *Κεφαλλονίτικα Γνωμικά*, Αθήνα 1952.
- Λουκάτος, Δημήτριος Σ., «Εθνολογικά χρήσιμα», εφημ. *Το Βήμα*, 26 Ιουλίου 1977.
- Λουκόπουλος, Δ., - Λουκάτος, Δημ. Σ., *Παροιμίες των Φαράσων*, Αθήνα 1951.
- Μερακλής, Μιχαήλ, Γ., *Τι είναι λαϊκή λογοτεχνία*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1988.
- Μερακλής, Μιχαήλ Γ., «Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων», στο *Λαογραφικά Ζητήματα*, Εκδόσεις Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989, σ. 15-25.
- Μερακλής, Μιχαήλ Γ., *Παροιμίες ελληνικές και των άλλων βαλκανικών λαών (Συγκριτική εξέταση)*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007.
- Μηλιώρης, Νίκος Ε., «Παροιμίες των Βουρλών της Μικράς Ασίας και άλλες παροιμιώδεις εκφράσεις», *Μικρασιατικά Χρονικά Ζ'*, Αθήνα 1957, σ. 411-448.
- Μήλλας, Ηρακλής, *Κατάλογος Κοινών Ελληνικών και Τουρκικών Λέξεων, Εκφράσεων και Παροιμιών*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008.
- Μπίμπελας, Παναγιώτης Α., *Λαογραφικά Κυδωνιών (Αϊβαλή), Μοσχονησίων (νησί) και Γενητσαροχωριού (χωριό)*, Αθήνα 1956.
- Παμούκ, Σεβκέτ, «Εξέλιξη του νομισματικού συστήματος», στο İnalçik, Halil-Quataert, Donald (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Τόμος Β': 1600-1914, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, σ. 601-643.
- Παπαδόπουλος, Α.Α., «Παροιμία», *Αρχαίον Πόντου Β'*, Αθήνα 1929, σ. 49-136.
- Παπαδόπουλος, Α.Α., «Παροιμία», *Αρχαίον Πόντου Γ'*, Αθήνα 1931, σ. 3-78.
- Παπασταματίου, Δημήτριος, «Η οθωμανική διοίκηση», στο Παπασταματίου, Δημήτριος - Κοτζαγεώργης, Φωκίων, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Πολιτικής Κυριαρχίας*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα 2015, σ. 72-94.
- Παπαχριστοδούλου, Πολύδ., «Παροιμίες και παροιμιώδεις φράσεις Σαράντα Εκκλησιών Αν. Θράκης», *Θρακικά Α'*, Αθήνα 1928, σ. 141-188.
- Περδίκη, Νίκη Λ., *Σκύρος*, τόμ. ΙΙ, Αθήνα 1943.

- Πετρόπουλος, Δημήτρης, «Λαογραφικά Σκοπού Ανατολικής Θράκης», *Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού Ε΄*, Αθήναι, 1938-1939, σ. 145-270.
- Πολίτης, Νικόλαος Γ., *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού. Παροιμιαί Α΄-Δ΄*, εν Αθήναις 1899-1902.
- Πολυμέρου-Καμηλάκη, Αικατερίνη, «Κρυμμένη στην πολύπαθη τη Ρωμοσύνη σα να ξανοίγω τη βασίλισσα Ελλάδα», *Κωστής Παλαμάς. Πρακτικά Ημερίδας. Ακαδημία Αθηνών 16 Δεκεμβρίου 2009*, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 2011, σ. 89-110.
- Ρεμπέλη, Χαρ., *Κονιτσιώτικα*, Αθήνα 1953.
- Σταμούλη-Σαραντή, Ελπινίκη, *Από την Ανατολική Θράκη. Η Συληβρία με τα γύρω της χωριά, τόμος Α΄*, Αθήναι 1956.
- Sugar, Peter F., *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από Οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, τόμος Β΄, Εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα 1994.
- Σχινά, Ορέστου Δ., «Παροιμιαί και παροιμιώδεις φράσεις συλλεγείσαι εκ Σερρών της Μακεδονίας», *Λαογραφία Γ΄*, εν Αθήναις 1911, σ. 180-227.
- Τσιτσάς, Σεραφεΐμ, «Ρουμελιώτικες Παροιμίες», *Περιοδ. Φθιώτις έτος Β΄*, αρ. 5, Λαμία 1956, σ. 74-76.
- Φραγκάκι, Ευαγγελία Κ., *Συμβολή στα λαογραφικά της Κρήτης*, Αθήναι 1949.
- Χατζηγιάννου, Κ. Π., «Κυπριακές παροιμίες», *Λαογραφία ΙΒ΄*, Αθήναι 1938-1948, σ. 231-252.
- Χιδίρογλου, Παύλος, *Εθνολογικοί Προβληματισμοί από την Τουρκική και την Ελληνική Παροιμιολογία*, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας – Παράρτημα 10, Αθήνα 1987.
- Χουρμουζιάδης, Κ., «Παροιμιαί και παροιμιώδεις εκφράσεις Πετροχωρίου (Τσακηλίου) Μετρών», *Θρακικά ΙΣΤ΄*, Αθήναι 1941, σ. 191-266.
- Abrahams, Roger D., «Introductory Remarks to a Rhetorical Theory of Folklore», *Journal of American Folklore* 81 (319), 1968, σ. 143-158.
- Argenti, P.P. – Rose, H. J., *The Folklore of Chios*, vol. II, Cambridge University Press, 1949.
- Arora, Shirley, «The Perception of Proverbiality», *Proverbium* 1, 1984, σ. 1-35.
- Dundes, Alan, «Texture, text and context», στο *Interpreting Folklore*, Bloomington: Indiana University Press, 1980, σ. 20-32.
- Mieder, Wolfgang, *Proverbs. A Handbook*, West Connecticut – London Greenwood Press 2004.
- Redhouse *Yeni Türkçe-İngilizce Sözlüğü*, Redhouse Yayımevi, İstanbul 1968.

SUMMARY

ΚΥΡΙΑΚΙ ΧΡΥΣΣΟΥ-ΚΑΡΑΤΖΑ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΕΡΠΕΣ

Proverbs referring to power relations among Turks and Greeks, from the Archive of the Hellenic Folklore Research Centre, Academy of Athens.

This paper examines proverbs from the Proverbs Archive of the Hellenic Folklore Research Centre digital repository (Proverbs Archive) which concern the power relations during the period of Ottoman rule. The approach is multi-layered, addressing issues such as administration, taxation and justice. The entries are drawn from the corresponding fields. The proverbs on the one hand with their topical and on the other hand with their historical –but in some cases also with their diachronic– character highlight a complex network of relationships that expresses deeper social and anthropological concerns.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ